

FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITY PALACKÉHO V OLMOUCI
KATEDRA SLAVISTIKY

KOZÁCI V PRVNÍ ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLICE
NEZAVRŠENÉ NÁRODNÍ OBROZENÍ
DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vypracoval: Vojtěch Pícha

Vedla: Mgr. Jitka Komendová, Ph.D.

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně a uvedl všechny použité prameny.

V Lískovci u Frýdku-Místku, 5. srpna 2012

Vojtěch Pícha

Děkuji paní Mgr. Jitce Komendové, Ph.D. za množství podnětných komentářů, kterými mě během psaní obdařila, a za nároky, které na mě kladla.

OBSAH

1 Úvod	3
1.1 Nejživotoschopnější kozácké identity	5
1.1.1 Problém původu kozáctva	7
1.1.2 Proměna „svobodného kozáctva“ ve „služebný stav“	11
1.2 Raskazačivanije	17
2 Hnutí volných kozáků jako výraz kozáckého nacionalismu	21
2.1 Studium moderních nacionalismů	22
2.2 Role vědy v kozáckém nacionálním sebeuvědomování	24
2.3 Kozácký separatismus jako jedna z kozáckých identifikací	30
2.4 Volnokozáctví jako instituce	35
2.4.1 Prehistorie	37
2.4.2 Různý spolek - nepolitické politikaření	40
2.4.3 Sebe prezentace volných kozáků	46
2.4.3.1 Volnokozácká interpretace dějin kozáctva	47
2.4.3.2 Demokracie jako odkaz kozácké minulosti	49
2.4.3.3 Idea sebeurčení	51
2.4.3.3.1 Sebeurčení a demokratismus na vahách	53
2.4.3.4 Role emigrantství	56
2.4.4 Pohled zvenčí	58
2.4.4.1 Ukrajinsko-kozácká separatistická vzájemnost	61
3 Závěr	62
4 Резюме	68
Bibliografie	73
Obrázky	79

...Kdo pobýval v kozáckých stanicích, zastihl tam zuřivou občanskou válku, viděl ohromné množství obětí mladých kozáků, kteří padli v boji za komunistický řád a za sovětskou vládu.

M. I. Kalinin na I. Všeruském sjezdu pracujících kozáků,

6. března 1920 v Moskvě¹

Postoj kozáků k revoluci, k rozložení státu, se prokázal být naprosto opačný, než u drtivé většiny ruského obyvatelstva... Poté co se kozáci sblížili s představiteli předvoje ruské revoluce, rychle se zorientovali v jejich čistě loupeživém charakteru, rozešli se s nimi a stali se jejich nesmiřitelnými nepřáteli

„Bělokozácký“ důstojník A. A. Gordějev ve francouzské emigraci

ve své knize Dějiny kozáctva²

Přirozený konzervatismus většiny kozáků je v roce 1917 většinou vedl k aktivní podpoře demokratické a umírněně socialistické Kerenského Prozatímní vlády proti bolševikům.

Donský kozák G. P. Tšebotarioff, stavební inženýr ve Spojených státech,

v článku o vztahu kozáků a revoluce pro Russian Review v roce 1961³

¹ ЕРМОЛИН, А. П.: *Революция и казачество*. Мысль, Москва 1982, s. 174, 175.

² ГОРДЕЕВ, А. А.: *История казачества*. Вече, Москва 2007, s. 438.

³ ТШЕБОТАРИОФФ, G. P.: *The Cossacks and the Revolution of 1917*. In: *Russian Review*, Vol. 20, No. 3 (Jul., 1961), s. 206-216.

1 ÚVOD

Stává se, že čím častěji je určité slovo používáno, tím neostřejší má kontury a tím obtížnější je výstižně definovat jeho náplň s rozumnými nároky na věcnost. Tak je tomu s pojmem „kozák“,⁴ který je mezi širokou veřejností povědomý, ale málokdo je s to dát mu konkrétní sémantickou náplň. A pokud ano, tak se jednotlivé náplně diametrálně liší, často dokonce stojí vůči sobě navzájem v určitých aspektech v úplném protikladu. Můžeme tento rozpor vyřešit tím, že slovo „kozák“ přemístíme z kategorie pojmů do kategorie diskurzů. To pro nás bude propříště znamenat ptát se v souvislosti s každým jednotlivým výskytem tohoto slova na dobu a okolnosti, kdy je použito, kdo ho používá a jaký je účel textu, v němž se vyskytuje. Cílem této diplomové práce však nebude věnovat pozornost detailně každé z těchto identit, které vznikaly v průběhu staletí kozáckého (sebe)uvědomování, ty budou spíše zmíněny na pozadí a uvedeny do vzájemného vztahu. Úvodní část práce se tedy bude věnovat například nejhlásitějším koncepcím vzniku kozáctva jako jednoho z neuralgických bodů ve „sporů o dějiny kozáctva“, tomu, z jakých ideologických stran byla polemika o kozáky vedena, a tomu, jaké kozácké identity tak vznikaly.

Ve druhé části práce bude k tomuto teoretickému pozadí vztáhnuto téma ústřední. Tím bude nakonec vlastně jedna z „kozáckých identit“, a to ta, která našla výraz v meziválečném kozáckém separatismu, který byl hlásán na stránkách v Československu vydávaných časopisů *Volné Kozáctvo*

⁴ V této práci se budu držet pravopisu podle FILIPEC, J. a kol.: *Slovník spisovné češtiny*. 4. vydání, Praha 2005, tedy s malým počátečním „k“, a to i v případech, kdy bude „kozák“ součástí textu týkajícího se identity národnostní, tedy by se podle pravopisných pravidel psal s velkým počátečním písmenem. Velké počáteční písmeno ale zachovám ve vlastních názvech spolků, periodik apod.

(*Volnoje kazačestvo - Vilne kozactvo*)⁵ a ve třicátých letech *Kozácko* (*Kazakija*), jejichž články budu citovat v průběhu celé této části práce. Půjde tak o identitu nacionalistickou, ideu samostatného kozáckého národa, kterou bude proto třeba ukotvit v kontextu studií nacionalismů vůbec. Na základě monografií zabývajících se formováním moderních národů, jichž od šedesátých let vzniklo nepočítaně, tak předestřu problémy, kterými se bádání o nacionalismech zabývá a vztáhnu je k materiálu kozáckému. Následně postavím vedle sebe volnokozácké snahy ukotvit své politické argumenty v autoritě vědy a sovětský „muzejní“ zájem o studium kozáků a zaměřím se tak na dvojí roli vědy v procesu konstituování kozáckého národa. Archivní fondy týkající se separatistické organizace *Jednota volného kozáctva* a sekundární literaturu věnovanou pražské ruské emigraci obecně využiji k tomu, abych nastínil obrázek spolkového života ruských emigrantů v liberálním československém prostředí. Poté se konečně dostanu k samotné prezentaci ideologie kozáků „*samostijniků*“⁶ a vymezím nejzákladnější prvky jejich prezentování sebe sama ve vzájemném vztahu. Zamyslím se i nad významem podobných hnutí v Evropě druhé pětiny dvacátého století, stále zřetelněji rozdělované na vyznavače nenávisti k sovětskému komunismu na jedné straně a nacismu na druhé, nenávisti,

⁵ Přesnější by snad byl překlad „Svobodné kozáctvo“, ale ponechávám formu uváděnou ve třicátých letech jako českou variantu názvu na obálce samotného periodika. Podle toho i celé hnutí budu nazývat hnutím volných, ne svobodných, kozáků. *Volné kozáctvo* je stejně jako *Kozácko* dostupné ve fondech Národní knihovny ČR - Slovanské knihovny.

⁶ Pojmem „*самостийник*“ označovali kozáci usilující o suverénní kozácký stát sami sebe. Adjektivum „*самостийный*“ znamená samostatný, nezávislý ve státoprávním smyslu. (ЕФРЕМОВА, Т. Ф.: *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. Москва 2000.*) D. N. Ušakov ho ve slovníku sestaveném pod svým vedením (*Толковый словарь русского языка, Москва 1935-1940.*) spojuje s „buržoazním kontrarevolučním hnutím na Ukrajině“.

v důsledku které se pak její vyznavači chtě nechtě ocitali v táboře nepřátel svých nepřátel.

Aktuálnost studia kozáckých identit spočívá ale nejen v doplnění obrazu evropských nacionalismů o další prvek, ten je koneckonců, jak už bylo řečeno, jen součástí jednoho z kozáckých sebepojetí. Kozáctví se totiž během rozpadu Sovětského svazu stalo významnou součástí strategie Ruska a Ukrajiny, dvou dalších „nacionálních“ vykladačů kozácké historie, ve vytváření nových identit kozáctví, které se mají stát oporou novodobé státnosti toho i onoho. Vývoj vnímání kozáků jak zvnějšku, tak i jimi samotnými, v minulosti má tedy významné důsledky pro politické využití kozácké ideje dnes.

1.1 NEJŽIVOTASCHOPNĚJŠÍ KOZÁCKÉ IDENTITY

Motivem vstupního teoretického oddílu by neměla být ani tak otázka „Kdo/co je kozák?“ jako spíše „Kdo/co všechno může být a také byl/je kozák?“. Spolu s tím, jak jsou kozáci definováni, nás bude zajímat, kdo je tak definoval a za jakých okolností. Čtenář zde nenajde pozitivní nástin dějin kozáků ani z hlediska kozáctva jako společenské skupiny, ani z hlediska historického vývoje na území tradičně přisvojovaném kozáky (nebo jim připisovaném), ani z hlediska faktické či vytoužené kozácké státnosti. S vědomím omezené míry svých znalostí problému jsem rezignoval na odkrývání „tvrdých faktů“ ve značně fluidním diskurzu dějin kozáctva, tím spíše, že téma práce vyžaduje spíše soustředit se právě na jednotlivé různorodé koncepty, a to nejvíce právě v neuralgických bodech, kde se tyto koncepty rozcházejí, odporují si a střetávají se. Přitom nepůjde úplně o to, „na čí straně je pravda“, jako spíše o to, jaké strategie pro svůj výklad kozáctví jednotlivé stany používají, a jaké má jejich aktivita v tomto směru důsledky.

Kozáci se jako interpretovatelný kulturní fenomén objevili v textech poprvé během první poloviny 19. století - prvním souborem textů s kozáckou tematikou, který je dostatečně objemný na to, abychom z něj mohli vyvozovat závěry pro naše téma, je romantická literatura především ruského, ukrajinského a polského jazyka.⁷ V tomto okruhu textů se zrodil kozák jako nezávislá postava rovnostářského ducha, neohrožený voják, jako symbol nespoutanosti a nespoutatelnosti. Takové chtěl nejspíš v 80. letech 19. století kozáky zobrazit i Ilja Repin na svém monumentálním plátně *Odpověď záporožských kozáků sultánu Osmanské říše Mehmedovi IV.* (Obrázek 1). Tyto stereotypy kozáckých hrdinů se staly kanonickými a různé pozdější kozácké identity na určitých jejich stránkách stavěly.⁸ Kozácký mýtus „mythmakera“ Tarase Ševčenka tak stál u zrodu představy kozáctví, které se prostředím ukrajinského národního vědomí rozšířilo i na území bez historické tradice zkušenosti s kozáky.⁹

⁷ O obrazu kozáka v ruské literatuře DEUTSCH KORNBLATT, J.: *The Cossack Hero in Russian Literature: A Study in Cultural Mythology*. Madison 1992. V ukrajinsky psané literatuře se dá mluvit o romantickém ideálu kozáka spíše v souvislosti s poezií Borovykovského, Metlynského a Ševčenka, než s pozdější prozaickou tvorbou, u níž nebyla postava kozáka tak jednoznačná. Viz bakalářskou diplomovou práci SOUČKOVÁ, T.: *Kozáctví v poezii ukrajinského romantismu*. [online] Filozofická fakulta, Masarykova Univerzita. Brno 2008. Dostupné z WWW: http://is.muni.cz/th/179574/ff_b/BAKALARKA.pdf. [cit. 2012-04-09]. V polské literatuře se pak tvrzení týká především tzv. „szkoły ukraińskiej“.

⁸ Explicitně se k této romantické tradici jako k počátkům emancipace kozáckého národa hlásí už zmíněný časopis kozáckých separatistů v ČSR, *Svobodné kozáctvo*, když v číslech 101-103 (z 25. 3., 10. a 25. 4. 1935) publikuje články o polském, ukrajinském a ruském kozákofilství 1. třetiny 19. století v rámci cyklu *Idea svobodného kozáctva v 19. století*.

⁹ BÜRGERS, J.: *Bohdan Chmel' nyc'kyj und der Kosakenmythos in der postsowjetischen Ukraine*. In: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 50 (2002), Stuttgart, s. 69.

1.1.1 PROBLÉM PŮVODU KOZÁCTVA

Není ambicí tohoto textu rozsoudit koncepty původu kozáctva, ale předložit ty nejživotascopnější z nich, nastínit, jak byly dále rozvíjeny, a jaké rysy nesla polemika mezi nimi. Spory ohledně počátků určitého fenoménu bývají často dost vyhocené - čím hlouběji do historie totiž zacházíme, a tedy čím méně pramenů máme k dispozici, tím širší pole se otevírá možnostem interpretace, kombinatorice hypotéz nebo umnému využití ideologie.

Prvním významným prostředím, v němž se kozáctvo začalo systematictěji popisovat, byla ruská národní (státní) historiografie 19. století. Přestože samozřejmě neměli všichni uznávaní ruští historikové identické názory na původ kozáctva,¹⁰ postupně se v tomto prostředí prosadilo tvrzení, že jádro současné kozácké pospolitosti tvoří původně ruské obyvatelstvo, námezdní pracovní síla bez trvalého bydliště, která se slábnutím tatarsko-mongolských státních útvarů na jih od ruských knížectví migrovala do černomořských stepí. Kozáci tak podle tohoto narativu „představují vrstvu ruské společnosti rozšířené svého času po celé Rusi.“¹¹ Tuto koncepci pak přebrala i oficiální sovětská marxistická historiografie a obohatila ji o dialektiku třídního boje - ústředním emigrantem z Rusi (a polsko-litevského státu) se tak stal rolník sužovaný nevolnickým řádem.¹² Postsovětská debata se podle A. I. Kozlova příliš dál nepohnula a „vědeckého poznání“ od počátku 20. století přibylo

¹⁰ Jevgraf Saveljev , „historiograf donského kozáctva“, si všimá, že například Karamzin uznává existenci kozáků na jižní periferii tehdejšího Ruska před Bátúovou expanzí a zaznamenává „jejich vstup na scénu historie v 10. století“. САВЕЛЬЕВ, Е.: *История казачества с древнейших времен до конца XVIII века*. [online] Dostupné z WWW: <http://passion-don.org/history-1.html> [cit. 2012-04-10]

¹¹ КЛЮЧЕВСКИЙ, В. О.: *Курс русской истории*. Часть III. Москва 1908, кар. XLV.

¹² „Kozáci pocházeli převážně ze znevolněného rolnictva, které ... zbíhalo na periferii země s nadějí na lepší životy...“ ЕРМОЛИН, А. П.: *Революция и казачество*. Москва 1982, s. 17.

„velmi málo“, přestože (protože?) byly kozáctvu na různých ideologických stranách věnovány stohy papíru.¹³ On sám kritizuje migračně-koloniální teorii, která „v extrémních formulacích odpovídala imperiálním snahám samoděržaví i planetárním cílům nositelů ideje světové revoluce“, přesto ale migračně kolonizační moment považuje pro vývoj kozáctva za důležitý.¹⁴

Teze o původu kozáků ve vrstvách velkoruské společnosti přirozeně nemohla uspokojit rozvíjející se ukrajinské nacionální hnutí. Jednou z jeho vůdčích osobností byl historik Mychajlo Serhijovyč Hruševskij, jehož monumentální *Dějiny Ukrajiny-Rusi* se staly významným milníkem v procesu geneze ukrajinského národa.¹⁵ Pro naše téma je tato práce tím důležitější, že Hruševskij považoval „kozácký věk“ - tedy slavnou éru 16. a 17. století, kdy se kozáckému hetmanátu umnou politikou lavírování mezi Moskevskou Rusí, polsko-litevskou Rzeczpospolitou, Krymským chanátem a osmanským sultanátem dařilo zachovávat si téměř státní suverenitu - za určující pro formování moderního ukrajinského národa, a přes romantickou tradici obrazu kozáka se kozáctví stalo, a dosud je, významným prvkem

¹³ КОЗЛОВ, А. И.: *Возрождение казачества: история и современность (эволюция, политика, теория)*. Ростов-на-Дону 1996, s. 54.

¹⁴ ХМЕЛЕВСКИЙ К.А.: [рец. на:] А. И. КОЗЛОВ. *Возрождение казачества: история и современность (эволюция, политика, теория)*. Ростов-на-Дону. Издательство Ростовского университета. 1996. 248 с. In: *Вопросы истории*. № 12, 1997, с. 155-157.

¹⁵ „Kozáckým věkem“ se zabývá sedmý svazek: ГРУШЕВСЬКИЙ, М. С.: *Історія України-Руси. Том VII, Козацькі часи - до року 1625*. Київ - Львів 1909. Hugh P. Hudson ve své recenzi naráží na teorii vzniku východoevropských nacionalismů Miroslava Hrocha, když daný Hruševského svazek charakterizuje ve vztahu ke genezi ukrajinského národního vědomí jako „vrcholný příklad druhé fáze procesu vytváření moderního nacionalismu“ - tedy poté, co je jako 1. fáze rozvinuto národní vědomí mezi inteligencí, se národní koncept šíří mezi středostavovskými městskými vrstvami především pomocí tisku. HUDSON, H. P.: *History of Ukraine-Rus', 7, The Cossack Age to 1625* by Mykhailo Hrushevsky, Bohdan Struminski. In: *The Sixteen Century Journal*, Vol. 32, No. 1 (Spring 2001), pp. 173-175.

ukrajinské národní sebeidentifikace.¹⁶ Hruševskij pečlivě analyzuje výskyt kozáků v dostupných pramenech a aniž by trval (jako pozdější i jemu současní „historikové kozáctva“) na zjednodušeně autochtonním charakteru kozáctva na dolním Dněpru a Donu, rozlišuje pojmy „*kozačyna*“, tedy způsob života ve stepi, který se vyvíjel po staletí a který je starý „jako Ukrajina sama“, a „*kozactvo*“ jako organizované společenství, které se vytvořilo během 16. a 17. století, a to mimojiné díky upřímné snaze polsko-litevského státu regulovat kozácký živel pravého břehu Dněpru evidencí a privilegií za státní službu, což se podílelo právě na vytvoření právně vymezeného kozáckého společenství. Upozorňuje, že slovo „kozák“ (a jeho fonetické varianty) má v turkických jazycích (uvádí turečtinu, tatarštinu a kumánštinu) význam související s válčením a znamená něco jako zbojník, svobodný člověk nebo voják nízké hodnosti, v některých záznamech je podle něj o kozácích uvedeno explicitně „lidé různé národnosti“.¹⁷ Vedle ruské koncepce zběhlého potulného živlu tak máme „*kozačynu*“, konglomerát turkických kočovníků a slovanské populace, ze které se během 16. a 17. století díky mocenským vlivům v severním Černomoří konstitovalo „*kozactvo*“ jako organizovaná společnost.

Kozlov se ve svém přehledu věnuje rovněž kozácké historiografii, kterou bychom mohli označit jako autochtonistickou. Jde pochopitelně především o produkci z řad samotného kozáctva. Extrémem je například už zmíněný Jevgraf Saveljev, který odvozuje původ kozáků od skythských a sarmatských kmenů.¹⁸ Do jisté míry zastává autochtonistické stanovisko i výše citovaný A. A. Gordějev, který spatřuje předky kozáků v lehké

¹⁶ HUDSON, H. P.: tamtéž, s. 173.

¹⁷ ГРУШЕВСЬКИЙ, М. С.: тамtéž, s. 68-79.

¹⁸ САВЕЛЬЕВ, Е. П.: *История Дона и донского казачества*. В 4 частях. Новочеркасск 1918, с. 21-36.

mongolské jízdě, jejíž jádro tvořili v době expanze kolem poloviny 13. století především kočovní turkičtí „Kasachové“, kteří se stali vzorem stepního válečníka pro později verbované slovanské obyvatelstvo. Po rozpadu Zlaté Hordy pak měli tito nezaměstnaní *kozáci* najít uplatnění ve službě moskevským knížatům. Tato zkušená a disciplinovaná knížecí vojska přitom Gordějev staví do opozice nespolehlivým jednotkám knížecích feudálů - *kozáci* tak byli podle něj oporou centrální moci Moskevské Rusi ještě hluboko v „době knížecí“.¹⁹ O co se Gordějev v dané hypotéze opíral? V práci uvádí několik obecných monografií, migraci nevyužitých „kozáků“ do centrální Rusi například explicitně roubuje na Ključevského toulavou námezdní pracovní sílu, nicméně A. Šišov v předmluvě k moskevskému vydání Gordějevovy knížky uvádí, že se autor píšící syntézu v pařížské emigraci pochopitelně „neopíral o archivní dokumenty, ale spíše o své znalosti dějin kozáckých vojsk..., vzpomínky běloemigrantů mezi *kozáky*, práce vojenských historiků - účastníků Bílého hnutí.“²⁰ Zpracovaných údajů o životě a myšlenkovém světě A. A. Gordějeva příliš k dispozici nemáme, tím spíše, že ani autor předmluvy nezná rok jeho smrti. Nicméně však na základě informace o jeho vzdělání na Vilniuském vojenském učilišti a jeho působení mezi monarchistickou emigrací lze vyvozovat celkem bezpečný soud o jeho indoktrinaci ruskou imperiální ideologií, která zobrazovala *kozáky* jako věrné syny vlasti stojící odjakživa na obraně její státnosti.

Těchto několik koncepcí geneze *kozáctva* bude třeba doplnit ještě narativem *kozáků* nacionalistů. V letech 1927-1928 byla v časopise *Volné kozáctvo* publikována série článků dvorního historika volnokozáckého nacionalistického hnutí I. F. Bykadorova s názvem *Původ kozáctva a vznik Svobodných kozáckých vojsk*, v němž autor zeširoka objasňuje slovansko-

¹⁹ ГОРДЕЕВ, А. А.: *История казачества*. Москва 2007, с. 29-69.

²⁰ Tamtéž., s. 4.

turkické složení obyvatelstva Kyjevské Rusi, které dalo základ populaci záporožského kozáctva a popisuje etnickou směsici národů Tmutorakaňského knížectví v Přiazoví, která se přerodila v kozáctvo donské.

Otázka původu a geneze kozáctva tak je pro jednotlivé narativy jedním ze zásadních témat, i proto, že skýtá široké interpretační možnosti. Ruská oficiální předrevoluční ideologie potřebovala kozáky integrovat do „jednotného a nedělitelného“ ruského národa, marxisté potřebovali uprchlíky před tlakem vládnoucí třídy, ukrajinský nacionalismus stepní osadníky, jejichž životní styl je „starý jako Ukrajina sama“ a kozáci-nacionalisté zase autochtonní etnický mix.

1.1.2 PROMĚNA „SVOBODNÉHO KOZÁCTVA“ VE „SLUŽEBNÝ STAV“

Kozácká populace prodělala od statutu příslušníků polonezávislého hetmanátu Bohdana Chmelnyckého či Vševelikého vojska donského ke statutu kozáctva jako elity lehké jízdy ruské imperiální armády, jako „osvoboditelů“ bulharských bratří ve víře zpod „tisíciletého osmanského jha“ a jako spolehlivé opory samoděržaví proti jakémukoliv liberálnímu společenskému hnutí dlouhý a diferencovaný vývoj - a to jak teritoriálně (k jednotlivým kozáckým vojskům bylo v průběhu expanze Ruska přistupováno různě), tak sociálně v rámci samotné kozácké společnosti. Sociálně rozrůzněným vývojem se myslí především připoutání společenské elity kozáků (soustředěné kolem volených atamanů) k samoděržaví privilegii tak, že se z ní stala impériu loajální dědičná šlechta.²¹ Metoda, kterou zvolil Serhij Plokhij pro zkoumání tohoto fenoménu, nám umožňuje

²¹ Na nejpočetnějším donském kozáctvu tento proces zkoumá MENNING, B.: *The Emergence of a Military-Administrative Elite in the Don Cossack Land, 1708-1836*. In: PINTNER, W. - ROWNEY, D. (eds.): *Russian Officialdom*. Chapel Hill, North Carolina 1980.

nahlédnout možné motivace špiček kozácké společnosti v daném procesu.²² Protože výsledky jeho ikonografické studie vrhají určité světlo na pozdější kontroverzní interpretace procesu připoutávání kozáků ke státu (které nás zajímají především), bude dobré si je nastínit nyní. Plokhého zajímá, jak je na území Ukrajiny v sedmnáctém a osmnáctém století na ikonách zobrazován svátek Pokrovu - ačkoliv má totiž v ruském ikonopisectví, stejně jako jiné svátky a konkrétní světci, ikona Pokrovu relativně pevně danou formu, odchylovala se ukrajinská ikonografie té doby od kánonu a blížila se tak více západnímu realismu v duchovní malbě. Klasický Pokrov (Ochrana) Přesvaté Bohorodičky zobrazuje scénu zjevení Bohorodičky v Blachernském chrámu v Konstantinopoli svatému Ondřeji, pro Krista jurodivému spolu se všemi, kdo se v chrámu modlili při obležení Konstantinopole muslimy. V horní části chrámu je zpodobněna vznášející se Matka Boží v doprovodu Jana Křtitele a Jana Evangelisty, pod nimi obligátně jurodivý Ondřej, jeho učedník Epifanios, císař s císařovnou (Lev Moudrý a Zoe) a další věřící. Serhij Plokhý si ale všiml, že zmíněná „úpadkovost“ ikonopisectví na Ukrajině, jak levobřežní, tak pravobřežní, umožňovala mecenášům na pokrovských ikonách objednávat vedle/místo císařského páru, nejvyššího kléru a dalších příslušníků byzantské elity portréty sebe sama (autor uvádí například Semena Sulymu držícího v letech 1739-1766 významný úřad v Perejaslavi)²³ nebo dokonce současné ruské imperátory ve snaze zalíbit se nadřizené moci.²⁴ Po „Poltavské zradě“

²² PLOKHY, S.: *Tsars and Cossacks. A study in iconography*. Cambridge, Massachusetts 2002.

²³ Tamtéž, s. 60-62. Ikona ze Sulymivky je porovnána s dochovaným portrétem Semena Sulymy.

²⁴ Plokhý se ve studii vztahem dobové ukrajinské ikonografie a moci zabývá komplexněji, studuje zobrazování Chmeľnyckého, romanovské emblematicky, nového petrovského úřednictva (zmněný Semen Sulyma) a nakonec samotných monarchů - jak ruských

hetmana Ivana Mazepy už totiž nebylo možné pomýšlet na autonomní hetmanát, maloruská ideologie se stala jedinou povolenou a Petr I. přikročil k důrazné centralizaci úřadů - cestou k moci tak už pro kozácké elity nebylo zdůrazňování doby hetmana Chmeľnyckého, jako spíš kult romanovských imperátorů. V perejaslavském pokrovském chrámu bychom tak do 30. let minulého století, kdy byl zničen, našli nad oltářem ikonu Pokrovu Přesvaté Bohorodičky, pod jejímž *maphoriem* zaujímá místo konstantinopolského císařského páru Petr I. s chotí Kateřinou. (Obrázek 2) Tolik k hypotézám zkonstruovaným na základě bezděčných výpovědí ukrajinských ikon.

Pozdější narativy (pozdější než výpovědi ikon) však vidí proces vedoucí k využití kozáctva v ruském imperiálním zájmu v jiných světlech. Koncepti A. A. Gordějeva jako bývalého důstojníka carské armády vzdělaného ve státním vojenském učilišti jsem už nastínil výše, byť s navýsost spekulativním pokusem o její výklad. Kozáckou službu ruským imperiálním cílům však neproblematizuje ani dále, podle něj si „byli všichni [kozáci] ekonomicky a sociálně naprosto rovni“ a „ruská vláda tento řád v průběhu dějin nejen nenarušovala, ale všelijak jej podporovala“.²⁵

Hruševskij, jako představitel ukrajinského nacionálního narativu kozáctva, se v tomto smyslu zabývá spíše vlivem státní administrativy polsko-litevské unie na kozáctvo - tvrdí, že právě snaha polsko-litevské vlády o ovládnutí kozáckého živlu zavedením institutu „registrovaného kozáctva“ měla zásadní vliv na etablování kozáctva jako společensko-

Romanovců na levém, tak například Jana III. Sobieského, polsko-litevského (nevěřícího! = katolík) krále, na pravobřežní Ukrajině náležející Reczpospolitě.

²⁵ ГОРДЕЕВ, А. А.: *История казачества*. Москва 2007, с. 442.

politické síly,²⁶ podobný dopad na levobřežní kozáky měla carská taktika udělování šlechtických titulů. Symptomatický je v tomto ohledu rozdíl mezi tím, jak vnímají samotný akt podřízení se Bohdana Chmelnyckého moskevské suverenitě na tzv. Perejaslavské radě roku 1654 dnešní Ukrajinci, a jak současní Rusové. Anketa BBC uskutečněná roku 2000 ukázala, že zatímco pro většinu Ukrajinců je Chmelnyckyj rozporuplnou postavou a dohoda v Perejaslavi byla vynucena mezinárodně-politickými vlivy, mezi Rusy je naopak rozšířená jednoznačně pozitivní představa Chmelnyckého jako sjednotitele Rusů a Ukrajinců, pravoslavných Východoslovanů.²⁷ Zobecníme-li tyto dvě tendence, můžeme o ukrajinském národnostním narativu postátňování kozáctva říci, že jeho počátek vidí v okolnostmi vnucené Perejaslavské radě a za nástroje k jeho provádění považuje uvědomělou politiku politické reprezentace států, na jejichž území se kozáci nacházeli.

Do trojlístku nacionalistických pojetí zeslužebnění kdysi svobodného kozáctva patří vedle ruského (nacionálně-státního) a ukrajinského rovněž hledisko kozácké. Program kozáckých nacionalistů zformulovaný v prvním čísle časopisu *Volné kozáctvo* hlásá, že nastala doba, aby osud kozáků vzali do svých rukou kozáci samotní, vypočítává, jak byli kozáci v průběhu staletí využíváni k mocenským cílům těch či oněch (od polských magnátů, přes ruské samoděržce, po bílou ofenzívu Děnikinů,

²⁶ HUDSON, H. P.: *History of Ukraine-Rus', 7, The Cossack Age to 1625* by Mykhailo Hrushevsky, Bohdan Struminski. In: *The Sixteen Century Journal*, Vol. 32, No. 1 (Spring 2001), p. 174.

²⁷ PLOKHY, S.: *The Ghosts of Pereyaslav: Russo-Ukrainian Historical Debates in the Post-Soviet Era*. In: *Europe-Asia Studies*, Vol. 53, No. 3 (May 2001), s. 489-505. Ploky ve své studii rozebírá především vliv oficiálních historiografií - ruské nacionálně státní imperiální, ukrajinské národnostní, sovětské a postsovětských ruské a ukrajinské - na formování veřejného mínění ohledně tohoto dějinného mezníku východoevropských dějin a zároveň rusko-ukrajinských vztahů.

Dutovů a Vrangelů) a jak v době vytváření národních států nazrál čas i pro formulaci kozáckých cílů.²⁸ Toto nahlížení kozáckých dějin, které svým konceptem probuzení se ze služby cizím zájmům nemá daleko od marxistického, se pak vine historickým diskurzem samostijníků po celou dobu vydávání časopisu. Když A. I. Kozlov v citované práci navrhuje periodizaci dějin kozáctva, je mu národnostní, respektive etnogenetický prvek důležitým kritériem - nikoli však jako pro kozáka-národovce, ale jako pro badatele, který má na zřeteli důležitou roli národní ideje mezi kozáctvem během 20. století. Periodu 17. a 18. století chápe z tohoto pohledu jako etapu intervence ruského státu do „přirozeného procesu etnogeneze“ kozáctva, kterou nezměnila ani „nespokojenost s narůstajícím tlakem státu, která se projevila například v účasti kozáků na pugačovském povstání“.²⁹

Pozice leninsky marxistické historické vědy k danému procesu je nasnadě: docházelo k utlačování kozáků-rolníků vládnoucí třídou feudální epochy, kterou tvořila jak atamanská elita, tak carské úřednictvo. Je proto jedno, zda vzešly kozácké elity z okruhu formálně volených atamanů, nebo byly (později) dosazovány podle vůle ruského imperátora - byla to táž vládnoucí třída s týmiž třídními zájmy. Jermolin ve své jinak informačně i interpretativně zajímavé monografii cituje obvyklou Leninovu publicistiku jako „vyčerpávající charakteristiku a analýzu hlavních procesů třídního boje v těchto [kozáckých] oblastech země“³⁰:

²⁸ *Вольное Казачество*. Вольное Казачество-Вільне Козацтво, 10 декабря 1927, № 1, с. 1-3.

²⁹ ХМЕЛЕВСКИЙ К.А. [рец. на:] КОЗЛОВ А. И.: *Возрождение казачества: история и современность (эволюция, политика, теория)*. Ростов-на-Дону 1996. 248 с. In: *Вопросы истории*. № 12, 1997, с. 156.

³⁰ ЕРМОЛИН, А. П.: *Революция и казачество*. Москва 1982, с. 4.

Lenin objasňuje, že pracující kozáctvo sloužilo svým třídním nepřátelům především kvůli své geografické a stavovské uzavřenosti, typické pro feudální společnosti.³¹

Proces připoutávání kozáků k carské administrativě a armádě (potažmo k administrativě polsko-litevské unie) a jejich působení v zájmech ruského impéria jsme tak nahlédli několika prizmaty. V pojetí ruské státní samoděržavné ideologie (kterou pro nás reprezentuje Gordějev) šlo o přirozenou symbiózu v rámci ruské společnosti (nikoli dvou entit), symbiózu silného státu a přirozeně pořádkumilovné vojenské vrstvy ruského obyvatelstva.³² Ukrajinský i kozácký nacionální narativ vidí za procesem podřízení kozáků státním cílům aktivní roli ruského státu, a každá ze stran to chápe jako újmu národnímu životu svého národa, přičemž kozácká nacionalistická pozice je formulována jednodušeji a radikálněji („vždy jsme byli zneužíváni“), což možná vyplývá jednak ze zjitřené nacionalistické atmosféry meziválečné doby a jednak ze snahy rétorikou „dohnat“ úspěšné státní národy. Leninsko-marxistické dějepisceví nevidí v této etapě změnu podstaty vztahů společenských tříd, protože ty měly tytéž zájmy jako v etapě předchozí, a zda vládnoucí třída vystupovala ve jménu hetmanátu nebo ruského impéria, údajně nehrálo pro vykořisťovanou třídu zásadní roli.

³¹ Tamtéž., s. 18.

³² Gordějev polemizuje s F. D. Krjukovem o původu této kozácké mentality. Zatímco Krjukov ji objasňuje vžitou vojenskou disciplínou kozáckého obyvatelstva, jehož celá bojeschopná mužská část měla být schopna mobilizace, Gordějev hledá „hlubší“ kořeny a nachází je v charakteru knížecího vládnutí během „tatarského jha“: „národ mohl existovat jen za podmínek pevné... moci knížat a lidové poslušnosti... Na prvním místě jsou potřeby státu, a teprve za nimi osobní štěstí.“ Anž bychom toto tvrzení podrobovali jakékoliv kritice, už samotný fakt, že kolektivní psychologii kozáctva objasňuje autor politickými dějinami Rusi, naznačuje, že v jeho světónázoru bylo kozáctvo odjakživa integrální součástí ruské kultury.

1.2 RASKAZAČIVANIJE

Termín „*raskazačivanije*“ evokuje nejspíš především násilnou perzekuci kozáků sovětskými úřady (či z popudu jednotlivých bolševiků) v letech během a bezprostředně po občanské válce.³³ Takto jej přinejmenším vnímali kozáčtí separatisté, a proto je nyní třeba, abych poskytl teoretické pozadí i způsobům interpretace tohoto pojmu. V odborné literatuře věnované problematice kozáků je však tento pojem používán poněkud šíře, a to především ve třech rovinách: 1) Ve zmíněném smyslu sovětských represí. Už i samo toto dílčí téma přitom vyvolává řadu kontroverzí, ano i odborných polemik. 2) Opatření (zbavení kozáckého statutu) vyžadované samotnými řadovými kozáky v době, kdy privilegia, jimiž disponovali (určitá správní autonomie, osvobození od daní, osobní svoboda), už přestávala být s to vykompenzovat vojenské povinnosti, které nesli, hlavně povinnost být vyzbrojen na vlastní náklady, a to především kvůli prudkému rozvoji v technice válčení, souvisejícímu s industrializací. 3) Ve významu samovolného, na vůli kozáků nezávislého procesu „objektivního“, „ekonomického“ nebo „kapitalistického *raskazačivanija*“, kdy alexandrovske reformy daly impuls tržním vztahům, větší pozemkoví vlastníci začali pronajímat půdu a podobnými kroky docházelo ke „globalizaci“, rozpouštění izolovaného kozáckého společenství, zájmy kozáckých podnikatelů, kupců, a inteligence se začaly sbližovat se zájmy odpovídajících vrstev ruské společnosti.³⁴ V této kapitole věnující se

³³ Закон РСФСР о реабилитации репрессированных народов от 26 апреля 1991 в редакци Закона РФ от 1 июля 1993 [online] mluví o genocidě a v odst. 2, který definuje perzekvované společenské skupiny, mluví explicitně o kozácích. Dostupný z WWW: <<http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=4434>> [cit. 2012-04-14]

³⁴ Nakolik se mi podařilo vysledovat, jde o postsovětský koncept exmarxistických historiků, který je rozvinut u Kozlova (viz КОЗЛОВ, А. И.: *Возрождение казачества*:

fenoménu *raskazačivanija* nás tak bude zajímat, jak se vyvíjelo používání daného termínu v rétorice kozáckého nacionalistického hnutí, sovětské historiografie a postsovětského bádání. Ukrajinská národnostní a ruská předrevoluční ideologie zůstanou protentokrát stranou našeho zájmu - ruská proto, že jde o fenomén, který se objevil příliš pozdě na to, aby se mohl stát jejím výrazným tématem, a ukrajinská proto, že v ukrajinském národním vědomí hraje větší roli ruská absorpce hetmanátu jako předchůdce ukrajinského státu, a proto, že v souvislosti se sovětskými represemi vůči Ukrajincům existují daleko atraktivnější témata. Pro ukrajinskou nacionální identitu důležitá Záporožská Seč zanikla manifestem Kateřiny II. v roce 1775 a kozáctví tak pro příští ukrajinské národnostní hnutí zkamenělo do formy mýtu oživeného romantismem.

Kozáci nacionalisté prezentují na stránkách svého pražského orgánu pojem *raskazačivanije* ve výslovně represivním významu: programová stať bilancuje osm let „okupace kozáckých zemí rudými moskevskými přemožiteli“, osm let moskevskými komisaři prováděného *raskazačivanija* kozáctva, které je hnáno na Sibiř, na Solovky, a na jehož zemích „znovu rostou kolonie moskevské, židovské, německé a různé jiné.“³⁵ Časopis je na tomto konceptu vystavěn - chce mobilizovat všechny věrné syny kozáctva, aby, až nazraje doba, dokončili osvobozenecký boj započatý v sedmnáctém roce. O tom podrobněji níže, na tomto místě je však vhodné uvést, že žádoucí nenávisť vůči sovětskému počínání v „kozáckých zemích“ byla rozdmýchávána např. v rubrice *V kozáckých zemích*, kde se objevovaly zprávy o represích či o neefektivním hospodaření sovchozů.

история и современность (эволюция, политика, теория). Ростов-на-Дону 1996.) a zmíněn u Futorjanského (viz ФУТОРЯНСКИЙ, Л. И.: *Казачество России в огне гражданской войны (1918-1920 гг.)*. Оренбург 2003.)

³⁵ *Вольное Казачество*. Вольное Казачество-Вільне Козацтво, 10 декабря 1927, № 1, с. 1.

V oficiální sovětské vědě nebyla pochopitelně žádnému bádání o perzekuci obyvatelstva věnována soustavná pozornost. Nicméně A. P. Jermolin ve své práci z počátku 80. let vidí počátek represivního *raskazačivanija* v chybné direktivě Orgbyra ÚV RKS(b) z 24. ledna 1919 vydané „pod vlivem některých pracovníků Ústředí, kteří pobývali ... v kozáckých oblastech a byli tam svědky lítého boje kozáctva proti sovětské moci“.³⁶ Zatímco tedy Jermolin považuje represivní tendence vůči kozákům za omyl „hlavní linie strany“ v jejím jinak správném postupu, polemizuje s ním Futorjanskij v tom smyslu, že „generální linie“ měla pravdu vždy, a masové popravy kozáků byly subjektivním přehmatem jedinců při naplňování této pravdivé linie.³⁷ Už Jermolin přitom zmiňuje i předrevoluční podobu *raskazačivanija* spojenou s rozvojem stratifikace kozácké společnosti v důsledku alexandrovských reforem³⁸ a tuto tezi pak rozpracovává Kozlov v rámci 3. etapy své periodizace kozáckých dějin.³⁹ Vztah čistě represivního výkladu termínu *raskazačivanije* (1)) a jeho aplikace na samovolné procesy

³⁶ ЕРМОЛИН, А. П.: *Революция и казачество*. Москва 1982, с. 132. Vzhledem k tomu, že autor v souvislosti se zkoumáním politiky *raskazačivanija* odkazuje výhradně na archivní prameny, můžeme jeho práci považovat v tomto směru za jeden z průkopnických počinů.

³⁷ Polemiku načrtnutou v recenzi ФУТОРЯНСКИЙ, Л.И.: *Рецензия на книгу. А.П. Ермолина “Революция и казачество”* In: *Вопросы истории КПСС*. 1985. № 9. - с.135-138. rozvíjí v kapitole *Расказачивание* své syntézy ФУТОРЯНСКИЙ, Л. И.: *Казачество России в огне гражданской войны (1918-1920 гг.)*. Оренбург 2003. Podstatnou část této kapitoly věnuje vyvracení Svedlova autorství zmíněné direktivy ve formě polemiky s tezí Germana Nazarova o vlastnoručním podpisu Jakova M. Sverdlova pod jejím textem. (НАЗАРОВ, Г.: *Я. М. Свердлов: организатор гражданской войны и массовых репрессий*. In: *Молодая гвардия* 1989, № 10.) Futorjanskij trvá na tom, že direktiva není podepsána, a tak přes rétoriku vyvracení jde fakticky spíše o zpochybnění.

³⁸ ЕРМОЛИН, А. П.: Citované dílo, s. 25.

³⁹ ХМЕЛЕВСКИЙ К.А. [рец. на:] КОЗЛОВ А. И.: *Возрождение казачества: история и современность (эволюция, политика, теория)*. Ростов-на-Дону 1996. 248 с. In: *Вопросы истории*. № 12, 1997, с. 156-157.

předrevoluční doby (2) a 3)) chápe A. N. Demidovová jako vztah různě kvalitního pochopení pojmu, že tedy pojetí „*raskazačivanije* = represe“ je zjednodušení, kdežto koncepty zahrnující i „objektivní *raskazačivanije*“ jsou kvalitativně výše.⁴⁰ Autorka tak obecný pojem naplňuje konstantním a absolutně platným významem (třebaže nejspíš na základě etymologie), k jehož pochopení se můžeme jen více či méně blížit. Podle mého soudu je však třeba pojem *raskazačivanije* chápat jinak v rámci narativu kozáckých národovců 30. let (kdy represe vyplňovaly celou sémantiku pojmu) a jinak v kontextu bádání o kozácích v devadesátých letech, kdy historikové tento pojem rozšířili na další jimi objevené procesy.

⁴⁰ „...Historiografická analýza svědčí o tom, že dosud nebyl termín „*raskazačivanije*“ jasně definován. Na konci 80. a začátku 90. let 20. století se obvykle pod tímto pojmem chápala výhradně represivní politika sovětské moci v kozáckých regionech, což je podle našeho názoru zjevně zjednodušující.“ Autorka sumarizuje dosavadní bádání o fenoménu *raskazačivanija* v úvodu své analytické studie ДЕМИДОВА, А.Н.: *Рассказачивание в хоперском округе в 1918-1931 гг.* In: *Казачество России в белом движении. Альманах Белая гвардия, № 8.* Москва 2005, с. 53-57.

2 Hnutí volných kozáků jako výraz kozáckého nacionalismu

Do nastíněných narativů kozáctva jsem zahrnul i narativ kozáků-separatistů, přestože je kvantitativně spíše okrajovou záležitostí - mezi vyznavači kozácké identity si dosud nikdy nevydobyval rozhodující pozici, a o meziválečném období je to možné říci tím spíše. Není proto tak jednoznačně uchopitelný teoriemi nacionalismu a vzniku moderních národů, protože ty zkoumají především ta národní hnutí, která svého času nabyly masové podoby a vynutila si tak určitou míru naplnění svých politických programů. Samostatný kozácký stát hlásaný kozáky v pořijnové emigraci nás ale bude zajímat jako jedna z variant vývoje, která získala silný impuls během revolučního roku 1917, a která nese s „úspěšnějšími“ nacionalismy společné rysy. Nebudu se snažit naroubovat volnokozácký případ na nějakou prefabrikovanou (ve vztahu k němu, nikoli obecně) teorii geneze moderního národa, spíše z několika konceptů aplikuji pro naše téma příhodná hlediska. Dojde rovněž k zamyšlení nad rolí vědy pro formování moderního národa, a to dvěma směry - jednak úmyslně kozáckou nacionalistickou emigrací, a jednak mimoděk sovětskou snahou přesměrovat nacionální uvědomění do folklóru. Primární náplní této části práce pak bude především vyabstrahování sebepojetí pražských volných kozáků z textů jejich publicistické tvorby. Nechci měřit „úspěšnost“ či „neúspěšnost“ kozáků-separatistů ve vztahu k míře naplnění jejich politických snah, ale spíše si všimnout strategií, jakými dosáhli změny politického vědomí u části kozácké emigrace.

Zdrojem materiálu, z něž budu vycházet při konstrukci sebepojetí kozáků-samostijniků, mi budou především články publikované v literárně-politickém čtrnáctideníku *Volné Kozáctvo*, který byl tribunou volnokozáckého hnutí nejen v meziválečném Československu, ale skrze pera korespondentů také v mnoha jiných zemích kozácké emigrace (v rámci

Evropy tradičně především v Bulharsku a jugoslávském království). Jednotlivé texty, které budu vztahovat na celé hnutí, jsou sice vyjádřením konkrétních lidí ke konkrétní záležitosti v určitý konkrétní moment, přesto můžu z jednotlivých výroků stavět obecnou náladu, neboť tyto konkrétní názory z této „obecné nálady“ jednak vycházely, a jednak ji skrze veřejné fórum, jakým časopis byl, spoluvytvářely. Toto konkrétní periodikum jsem mezi jinými vybral proto, že vycházelo pravidelně a déle než jiné (v Praze v letech 1927-1934, v Paříži 1934-1939), a proto lze na jedné straně názory a náladu vtisknuté do jeho textů považovat za poměrně konzistentní, a na druhé straně opodstatnit snahu pozorovat na jeho stránkách vývoj určitých tendencí.

2.1 STUDIUM MODERNÍCH NACIONALISMŮ

Bádání o vzniku moderních národů prodělalo především od šedesátých let minulého století značný rozvoj, a každá novější publikace tak musí na úvod podat přehled dosavadního studia - o objemu materiálu na toto téma svědčí, že takové přehledy vykazují poměrně velkou různorodost konceptů. Značnou rozmanitost přístupů umocňuje fakt, že jde o téma zkoumané jak sociálními či kulturními antropology, kteří k němu přistupují spíše z hlediska identity, tak historiky, kteří častěji zdůrazňují diachronnost problému, tedy nezbytnost přistupovat k němu z „historického“ hlediska. Miroslav Hroch, „asi nejcitovanější český historik [v zahraničí] za poslední půl století“, ⁴¹ například třídí přístupy ke zkoumání fenoménu národa do šesti skupin, aby umožnil „lepší orientaci v oné nadprodukci ‚teorií nacionalismu‘, jejichž množství i křečovitá snaha o originalitu působí

⁴¹ ŘEZNÍK, Miloš: *recenze na HROCH, Miroslav: Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů. Slon, Praha 2009.* [online] Dostupné z WWW: <http://dejiny.nln.cz/archiv/2010/11/miroslav-hroch-narody-nejsou-dilem-nahody> [cit. 2012-05-22].

obvykle chaotickým dojmem.⁴² Za zdaleka nejproduktivnější přitom považuje paradigma modernistické, které proces formování moderního národa úzce spojuje s modernizací (liberalizací společnosti, industrializací, kapitalizací ekonomiky, ústupem starých legitimizačních identit náboženských a dynasticko-monarchických), a do něhož řadí kromě sebe například i Ernsta Gellnera nebo Benedicta Andersona, kteří ještě budou zmíněni. Hrochova koncepce je vedle studia sociální skladby nositelů národní agitace založena na popisu přechodu společenských formací od něčeho, co nazývá etnickými skupinami, k moderním národům. „Radikální konstruktivisty“, tedy badatele, kteří trvají na tom, že vědomí národnosti je „pouhý“ konstrukt společenského vědomí, Hroch kárá v tom smyslu, že nezohledňují „objektivní podmínky“ formování národa, které působily už v předmoderní době, a sice upevňování politických a etnických vazeb, které sehrály stěžejní roli v době národního hnutí.⁴³ Ať už však politické a etnické vazby znamenají cokoli, nebyly to ony samy, ale právě jejich „subjektivní“ interpretace, která působila na utváření národního vědomí. Nicméně i samotný pojem *etnikum* je od 60. let sociální vědou komplikován, ta totiž rozvíjí tezi, že „produktem procesů modernizace jsou nejen národní, ale také etnické identity.“ Etnikum v kmenovém smyslu slova tak současně sociologické paradigma řadí do osvícensko-pokrokařského pojetí modernizace.⁴⁴ Právě takové pojetí vztahu etnika a modernizace, pojetí ve smyslu „hry nulové sumy“, kdy jedna strana (etnické společenství) ztrácí

⁴² HROCH, Miroslav: *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha 2009, s. 43. Těchto šest paradigmat Hroch převzal z SMITH, Anthony: *Nationalism and Modernism. A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*. London & New York 1998.

⁴³ HROCH, Miroslav: *V národním zájmu. Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*. Praha 1999, s. 12.

⁴⁴ BARŠA, Pavel - STRMISKA, Maxmilián: *Národní stát a etnický konflikt: politologická perspektiva*. Brno 1999, s. 64-86.

přesně to, co druhá (modernizující se společnost) získává, ale sugeruje Hrochův pohled „etnická skupina + modernizace = moderní národ“. Současná sociologie řeší v návaznosti na „modernost“ etnicity problém moderní a předmoderní identity tezí, že „zatímco v éře předmoderních říší byla pravidlem plurální identita složená z mnoha dílčích příslušností - místní, etnicko-jazykové, regionální, náboženské, politické -, éra moderních národů nastolila model jediné etnokulturní příslušnosti přebíjející všechny ostatní... Každý jednotlivec má patřit *bud'to* k jedné, *anebo* k jiné národní skupině.“⁴⁵

2.2 ROLE VĚDY V KOZÁCKÉM NACIONALNÍM SEBEUVĚDOMOVÁNÍ

Kozáctví se stalo potenciální součástí nacionalismu, když se část meziválečné kozácké emigrace nechala inspirovat úspěšnou ideou „práva národů na sebeurčení“ a vzniklo tak postupně tzv. „volnokozácké hnutí“, které si kladlo za cíl vytvoření suverénního kozáckého státu. Myšlenku svébytného kozáckého národa přitom rozvíjelo na stránkách své tribuny, časopisu *Volné kozáctvo*, kde významné místo měly „odborné“, především historické texty, které toto právo měly podkládat. Dosud nic nového pod sluncem - dějepis byl vždy k ruce komukoli, kdo chtěl určitým výkladem minulosti obhájit svou vizi budoucnosti. Argumentování minulostí k podložení národnostních nároků navíc zažilo zenit neméně než půlstoletí před vydáváním *Volného kozáctva*. Činnost volných kozáků je po mém soudu novátorská v tom smyslu, že netvrdí: „národy, mezi nimi i ten kozácký, tu byly odjakživa“, ale spíše „národy vznikají a zrodil se i ten

⁴⁵ Tamtéž, s. 11-12. Nepřechodnost etnických identit jako znak modernity vystupuje ještě výrazněji při kontaktu moderní a předmoderní civilizace v kolonizovaných oblastech světa, kam modernita vstoupila už „hotová“. To ilustruje Benedict Anderson na institutu sčítání lidu v koloniálních državách evropských zemí v Jihovýchodní Asii. ANDERSON, Benedict: *Představy společnosti. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha 2008, s. 178-184.

kozácký“. Nacionalistické hnutí pro ně nebylo něčím přirozeným, mimodějným, něčím, co existovalo vždy a v poslední době se jen obrozuje, ale něčím moderním, symbolem pokroku: „nacionálně-kozácké snahy plně odpovídají duchu doby“⁴⁶ a proto mají právo na rozvoj. Předtím, než se zaměříme podrobněji na to, jakým způsobem kozácký národ vznikal v textech volných kozáků, se chci zamyslet obecněji nad úlohou vědy ve vytváření představy kozáckého národa na dvou odlišných konkrétních příkladech.

Pro národovecké kozáky v Československu byl inspirativním zdrojem koncept „naciologie“ ukrajinského sociologa s polsko-litevskými kořeny v československé emigraci, Olherda Bočkovského. Ten byl v předválečných letech žákem profesora Masaryka a nechal se uhranout jeho *Českou otázkou*, jejíž myšlenky rozpracoval později ve vztahu k Ukrajincům. Na pražské Ukrajinské svobodné univerzitě přednášel sociologii a naciologii - ta měla být vědou o vzniku a rozvoji moderních národů definovaných, spíše než „objektivními“ znaky (společným jazykem, původem, vyznáním, zvyky, atd.), „subjektivním“ činitelem, tedy „vůlí být národem“. Bočkovského naciologie byla nicméně vždy podřízena „předpokladu absolutní nezbytnosti podepřít státní nároky ve své vlasti“ a jejím konečným motivem byla ukrajinská otázka pojatá jako politická, státní otázka.⁴⁷ Tomu nasvědčuje i fakt, že citovaná Fedorovova přednáška o kozáckém národě byla pronesena

⁴⁶ Федоров, С.: Записки самостийника. Вольное Казачество-Вільне Козацтво, 10 декабря 1927, №1, с. 15-18. Tento text zazněl ukrajinsky jako přednáška „Kozácký národ“ v sociologickém semináři na Ukrajinské hospodářské akademii v Č.S.R. v akademickém roce 1925/26

⁴⁷ PETRUSEK, M.: *Die ukrainische Soziologie in der Emigration: Olgierd Bočkovskij - Begründer der "Natiologie" und Mykyta Šapoval - Interpret des Werkes Masaryks*. In: KOSTLÁN, A. (ed.): *Wissenschaft im Exil. Die Tschechoslowakei als Kreuzweg 1918-1989*. Praha 2004, s. 307-320.

na půdě poděbradské Ukrajinské hospodářské akademie - příznivci ukrajinského a kozáckého národnostního hnutí se přirozeně navzájem vnímali jako spojenci pro boj za osvobození svých národů.⁴⁸ Věda tak sehrála jednak roli vědomě ideologicky vytvářeného konceptu (Bočkovského ukrajinská otázka), ale rovněž konceptu převzatého, který původně neměl s danou ideologií nic společného a byl jí dodatečně přizpůsoben (Masarykova koncepce národa). Tvrzení, že Bočkovského účelově vytvořená věda - naciologie - „zůstala kuriozitou daného období“,⁴⁹ je přitom produktem (snad evropského) denacionalizovaného kulturního prostředí a neochoty přiznat národní myšlenky platnost v současné době. Postovětská ukrajinská společnost totiž poté, co ze sebe setřásla „vnucenou“ sovětskou identitu, hledá nová schémata ztotožnění mimojiné mezi ukrajinskou meziválečnou emigrací. Podle ukrajinského deníku *Deň* tak byl Olherd Bočkovskyj díky svým konceptům o národě „bezpochyby výjimečným vědcem, jehož myšlenky může využít i současná Ukrajina.“⁵⁰

Oficiální sovětská historická věda samozřejmě uchopovala kozáky v intencích společenských kategorií vědeckého socialismu - kozáctvo tak bylo jako jakékoli jiné společenství diferencováno na antagonistické třídy. Byla to nejspíš určitě právě leninsko-marxistická věda, která vstúpila ruským badatelům uvažování v kategoriích „správného“ a „nesprávného“ pojetí určitého historického fenoménu. Podle A. Jermolina tak někteří badatelé „správně“ vidí diferencovanost kozáctva v přístupu k revoluci,

⁴⁸ Autor programové stati časopisu *Volné kozáctvo* interpretoval příklon kozáckých jednotek za ruské občanské války k Dobrovolnické armádě a tedy proti Ukrajincům jako strategickou chybu kozáků, kteří tak byli poštváni proti svým „přirozeným spojencům“.

⁴⁹ Jak míní PETRUSEK, M.: Tamtéž, s. 312.

⁵⁰ ПАНЧЕНКО, В.: *Націологія за Ольгердом Бочковським*. День, 8. 11. 2002, №205. [online] Dostupné z <WWW: <http://www.day.kiev.ua/74753/>> [cit. 2012-04-05]

ale „nesprávně“ vedou hranici stavovsky (privilegovaní kozáci vs. příšlí „*inogorodnije*“), ta je „ve skutečnosti“ třídní.⁵¹ Jakkoli se sovětská věda ze strachu funkcionářstva z kozáckého separatismu vyhýbala komplexnějšímu studiu kozáckého společenství, nemohla úplně zvrátit sebeidentifikaci kozáků v protikladu vůči Rusům. Řešením takového zárodku nacionalismu, této „nepříjemné anomálie marxismu“⁵², bylo integrování kozáctva do vlastní šablony bratrských socialistických národů - zvláště s přijetím stalinské ústavy roku 1936, která hlásala dosažení socialismu, konec třídních nenávistí v Sovětském svazu a počátek družby všech členů sovětské společnosti.⁵³ Zatímco tak bádání o kozáctvu, které by vyvolávalo otázky, bylo tlumeno, zdůrazňovaly se etnokulturní rozdíly a podporovalo se etnografické a filologické (=vědecké) zkoumání tradičních kozáckých uniforem, způsobu života, dialektů, písní, atd., což úspěšně nabídlo kozákům jinou formu sebeidentifikace než např. volbu atamana. Dynamiku rodícího se nacionálního uvědomění je mnohem jednodušší a efektivnější přesměrovat, než jí represivně čelit. Takové „zmuzejnění“ aspiranta národnosti jako strategie pro regulování nacionalismu, který by mohl vést k separatismu, se vůbec netýkalo jen kozáků, ani nebylo výlučnou doménou stalinské totality. Podobně například bylo podle Libuše Hrabové přistupováno k Lužickým Srbům v rámci nacizujícího se Německa a později dědičky sovětských tradic,

⁵¹ ЕРМОЛИН, А. П.: *Революция и казачество*. Москва 1982, с. 7.

⁵² ANDERSON, Benedict: *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha 2008, s. 19. Neschopnost „internacionální“ marxistické teorie odbourat národnostní paradigma ilustruje Anderson na citaci z Komunistického manifestu: „Proletariát každé země se ovšem musí nejprve vypořádat se svou **vlastní** buržoazií.“ (kurzíva B. Andersona)

⁵³ HOLQUIST, PETER: *From Estate to Ethnos: The Changing Nature of Cossack Identity in the Twentieth Century*. In: SCHLEIFMAN, NURIT: *Russia at a crossroads: History, memory and political practice*. London 1998, s. 89-124. O etnickém konstruktů kozáků sovětskou vědou s. 101-110.

NDR.⁵⁴ Není to ale ani totalitarismus dvacátého století, kdo vynalezl tuto strategii moci, ale přinejmenším už jeho předchůdce - myšlenkový systém „civilizační mise bílého muže“, kolonialistická ideologie století devatenáctého. Koloniální velmoci zakonzervováním „domorodých“ kultur v muzeích a příručkách dosáhly jednak jejich paternalisticky pojeté archaizace, a jednak tím definovaly závazné schéma projevů dané kultury. Od momentu muzealizace už má klan MacIntyreů vzorek klanového tartanu dohledatelný ve viktoriánské příručce skotského folkloru (nikoli živelně se vyvíjející nejrůznějšími faktory), stúpa v Borobuduru je fotograficky kodifikována obklopená anglickým trávníkem a ideálně liduprázdná (nikoli hemžící se duchovním životem) a podobně uniformy kozáků Vševelikého vojska donského jsou systematizovány v armádních dokumentech ruského státu. Zakonzervovaná kultura podmaněných společenství se tak integrováním do nekonečně reprodukovatelné mřížky kodifikace stala „odznakem moci“ ovládajícího státu.⁵⁵ Když tak v devadesátých letech členové kozácké pospolitosti usilovali o status „pronásledovaných národů“ a sovětské období prezentovali jako období

⁵⁴ „[Lužickosrbská národní organizace] Domowina mohla [po převzetí moci nacisty] existovat dál jako národní organizace. Očekávalo se od ní, že upustí od požadavků rovnoprávnosti a zaměří se na udržování zvyků, krojů, tanců a jiných kulturních zvláštností.“ HRABOVÁ, L.: *Stopy zapomenutého lidu. Obraz dějin Polabských Slovanů v historiografii*. České Budějovice 2006, s. 282. Po vzniku NDR bylo s Domowinou pracováno tak, „aby se z ní stala podle stalinského učení „převodová páka“ pro příkazy vládnoucí strany. Na druhé straně byla dávana velká podpora „festivalům srbské kultury“ s převažujícím folklorním charakterem.“ Tamtéž, s. 285.

⁵⁵ Myšlenku muzealizace kultury, některé pojmy a příklad stúpy v Boroburu jsem si vypůjčil z ANDERSON, Benedict: *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha 2008, s. 192-200. Odpověď na otázku „Kde se vzal zájem koloniálních států o archivaci domorodé kultury?“ hledá autor v kolonizovaných kulturách jihovýchodní Asie. Při jistém zobecnění je myšlenka použitelná i pro naše téma.

kontinuální represe, nebyli si možná úplně vědomi toho, že to bylo rovněž období latentní etnogeneze, které jejich společenství umožnilo takto výrazně se vyprofilovat.⁵⁶ V poslední době se kozáci snaží o uznání kozácké národnosti při sčítání lidu, v rámci posledního cenzu v roce 2010 byli vedeni vedle Pomorů pod ruskou národností (ve zmíněném Zákoně o rehabilitaci pronásledovaných národů jsou definováni jako „historicky vzniklé kulturně-etnické společenství lidí“).⁵⁷

Sovětská věda podřízená zájmům strany tedy působila na představy kozáků o sobě samých dvojím vektorem: na jedné straně absencí komplexního studia kozáků vzdorovala kozáckému národně-politickému uvědomění - spíše než že by politicky působila tím, **co**, nebo **jak** zkoumá, tedy působila tím, **že** něco **ne**zkoumá. Na druhé straně byl úlitbou (nejen) kozácké sebeidentifikaci rozvoj etnologického a filologického bádání mezi kozáky, který se nakonec prokázal rovněž jako silný tmelící princip. Jeho síla se ukázala obzvláště poté, co se v důsledku perestrojky setkal s emigrantským kozáckým nacionalistickým narativem, který byl svého času podpořen Bočkovského konceptem naciologie. Zběžné nahlédnutí do jakéhokoli současného kozáckého internetového

⁵⁶ Zákon RSFSR z 26. 4. 1991 č. N 1107-1 (red. z 1. 7. 1993) „O rehabilitaci pronásledovaných národů“ [online] Dostupné např. z WWW: <http://news50.info/docs/legal/textmz/lawlewtlr.htm> [cit. 2012-05-06]. Ačkoli je sémantika ruského slova „narod“ širší (jiná) než české „národ“, byli tak kozáci zařazeni po bok Krymských Tatarů, Čečenců, apod.

⁵⁷ *Вот какие мы - россияне. Об итогах Всероссийской переписи населения 2010 года.* Российская газета, 22 декабря 2010, №5660 (284),. [online] Dostupné z WWW: <http://www.rg.ru/2011/12/16/stat.html> [cit. 2012-05-06].

fóra nenechá čtenáře na pochybách, že „národní identita je ... obecně nejlegitimnější hodnotou politického života naší doby“.⁵⁸

2.3 KOZÁCKÝ SEPARATISMUS JAKO JEDNA Z KOZÁCKÝCH IDENTIFIKACÍ

Kratičkový nástin problémů, které řeší bádání o nacionalismu, a pozastavení nad vědou jako konstituujícím faktorem národa jsem neuvedl samoúčelně, ale proto, že podobnými prizmaty se budeme v dalším textu dívat na společenství kozáků-nacionalistů. Už bylo řečeno, že kozácká pospolitost mezi světovými válkami není jednotlivými koncepty nacionalismu jednoduše uchopitelná, protože nepřerostla do univerzální, masově přijímané identity. Jistou představu o rozložení identit mezi kozáckou emigrací v době mezi světovými válkami nám poskytuje publikace *Kozáctvo: úvahy současníků o minulosti, přítomnosti i budoucnosti kozáctva*, což je soubor odpovědí významných příslušníků meziválečné kozácké (i nekozácké) emigrace na dotazníky rozeslané jim pařížským Kozáckým svazem.⁵⁹ Peter Holquist dělí pisatele jednotlivých esejů do dvou táborů podle deklarovaného vztahu kozáctva k Rusku: jednak na tzv. *gosudarstvenniki*, kteří chápali dějiny kozáctva jako neoddělitelné od dějin Ruska a kozáky samotné jako dokonalé vtělení Rusa. V této skupině figurují především bývalí státní činitelé a byrokraté jednotlivých *vojsk*, samosprávných kozáckých oblastí ruského impéria, tedy vesměs úředníci ruského státu. Druhým táborem jsou separatisté, v jejichž textech se v různé míře objevuje antikolonialistická rétorika, myšlenka kozáckého národa nebo výklad ruské občanské války z kozácké perspektivy jako války s vnějším

⁵⁸ ANDERSON, Benedict: *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha 2008, s. 19. B. Anderson formuloval toto tvrzení před třemi dekádami, nicméně například nejrůznější strachy z „rozpuštění národní identity“ v nadnárodních celcích, boj za „národní zájmy“ v týčhž nebo klanění se památníkům padlých mu dosud dává zapravdu.

⁵⁹ *Казачество: мысли современников о прошлом, настоящем и будущем казачества*. Paříž 1928.

nepřítelem - velkoruskými bolševiky, a mezi nimiž autor vidí „několik bývalých členů různých kozáckých vlád“ krátce fungujících kozáckých států instalovaných během občanské války bílými generály.⁶⁰ Zdá se tedy, že kozácký nacionalismus vyjádřený v našem kontextu separatistickými touhami nepřerostl mezi kozáky ve všeobecně závazné paradigma především proto, že mu silně konkurovalo pojetí kozáka jako opory státu ruského. Nacionalismus se pro kozáky nestal jednotícím principem proto, že kozácká společnost v sobě zahrnovala jak potenciál nacionalismu „stát hledajícího“ (*state-seeking nationalism*) v podobě paměti někdejší státnosti hetmanátu či Vojska donského, vědomí specifík kozácké samosprávy a v rovině kolektivní psychologie zdůrazněním principu svobody, tak potenciál nacionalismu „státem řízeného“ (*state-led nationalism*) v podobě paměti vojenské služby pro ruské impérium podpořené státním armádním vzděláním a zdůrazňující pravoslaví a psychologii vojenské disciplíny a cti.⁶¹

Vzhledem k tomu, že tato práce má ambice zabývat se spíše idejemi, a problém faktického dopadu na hlavní proudy dobové politiky je v této souvislosti až druhořadý, není otázka poměrné kvantifikace obou kozáckých sebepojetí, gosudarstvennického a separatistického, pro naše téma otázkou nosnou. Přestože je ale tato dichotomie spíše produktem nacionalistického vidění světa (*gosudarstvenniky* jsou všichni ti, kdo nejsou separatisty),

⁶⁰ Holquist, Peter: *From Estate to Ethnos: The Changing Nature of Cossack Identity in the Twentieth Century*. In: Schleifman, Nurit: *Russia at a crossroads: History, memory and political practice*. London 1998, s. 100-101.

⁶¹ TILLY, Charles: *States and Nationalisms in Europe since 1600*. New York 1991. Tillyho koncept nacionalismu státem řízeného a stát hledajícího kritizuje Hroch jako příliš fascinovaný státem, jakoby stát byl jediným a hlavním cílem národního hnutí. Toto pojetí však odpovídá anglosaské sémantice slova *nation*, které je často synonymem pro stát, zatímco německá tradice chápe *Nation* především ve smyslu kulturním, jazykovém a historickém.

zobecňuje pro naše téma v únosné míře politické směry kozácké emigrace. Bude tak pro nás užitečné zjistit, jaké měly oba „tábory“ navzájem představu o množství svých oponentů. Nakonec však nebude úplně překvapením, že obě strany zevnitř své vlastní perspektivy šiky svých nepřátel značně podhodnocovaly a vlastně považovaly za výjimku mezi jinak správně smýšlejícími kozáky. Anonymní autor článku *Kozácká ideologická uskupení* publikovaného ve Volném Kozáctvu tak rozděluje kozáky podle vztahu ke spravování vlastních záležitostí na jedné straně na tzv. *jedinonedelimce* (podle hesla bílého hnutí *Rossija jedinjaja, velikaja i nedelimaja*), za něž považuje starou generaci zastánců autonomie a široké samosprávy, a na druhé straně na samostijniky a federalisty, přičemž ty poslední označuje v daných podmínkách za „lžifederalisty“, protože skutečná federace prý vzniká dobrovolným spojením suverénních entit, nikoli nedůslednou decentralizací vnuceného impéria.⁶² Kozáků, kteří straní této druhé skupině, je podle autora drtivá většina. Naopak v úvodu citovaný Gregory Tschebotarioff, kterého by autor zmiňovaného článku zařadil mezi *jedinonedelimce* a který byl členem důstojnického sboru Krasnovovy bílé ofenzívy, ve své stati o kozáctvu a revoluci neustále zdůrazňuje, že kozáci v době občanské války a po ní nebyli separatisté, že první separatisté se objevili až v Praze s vydáváním časopisu *Volné Kozáctvo*.⁶³ Jako kruciólní bod se mezi oběma tábory, *jedinonedelimčeským* a *separatisticko-federalistickým*, zdá být interpretace ústavy Donské republiky (titulované také jako *Vsevelikoje vojsko Donskoje*, což mělo odkazovat k suverénnímu státu donských kozáků sedmnáctého století), která po Krasnovově ofenzívě v květnu 1918 vznikla na místě Donské sovětské republiky. Pro jedny měl

⁶² *Казачьи идеологические группировки*. Вольное Казачество-Вільне Козацтво, 10 января 1928, №3, с. 10-12.

⁶³ TSHEBOTARIOFF, G. P.: *The Cossacks and the Revolution of 1917*. In: *Russian Review*, Vol. 20, No. 3 (Jul., 1961), s. 206-216.

být staronový kozácký stát konečným cílem kozáckých snah, pro druhé jen etapou, mezistupněm na cestě k obnově jednotného a nedělitelného Ruska.⁶⁴ Ačkoli tak nemáme v rukou statistiku o počtu příznivců toho či onoho tábora, z řečeného můžeme učinit vágní závěr, že obě strany polemiky byly asi natolik významné, že si mohly dovolit navzájem se marginalizovat, ať už z jedné strany jako projev radikálně separatistického excesu, který nemá mezi kozáky co dělat, anebo jako atavismus staré, samoděržavnou indoktrinací deformované kozácké nobility. Zamýšlíme-li se tak nad populárností toho kterého pojetí kozáctva mezi světovými válkami, nelze si při listování zmíněným souborem úvah iniciovaným hlavou pařížského kozáckého svazu, posledním voleným atamanem Vojska Donského Afrikanem Bogajevským nevšimnout, jak široké politické spektrum tvořili oni gosudarstvennici - mezi zastánci kozáctva jako integrálního prvku ruské kultury a státu byli vedle bílých generálů (Vrangel) rovněž kadeti (Miljukov, Kizevetter), ale i socialisté (Kerenskij). Když ale o meziválečné kozácké emigraci píše současný vojenský historik Stanislav Auský, prezentuje naopak hnutí volných kozáků jako nejvlivnější kozácké politické uskupení.⁶⁵

Tato práce se zabývá politickým hnutím, je proto přirozené, že dosud i nadále věnuji pozornost především politickým uskupením kozáků nebo pohledům na kozáctvo politickým prizmatem. Uvědomuji si však samozřejmě, že sdružování lidí na základě politické identity má svůj počátek především až v události Francouzské revoluce, a jakkoli se během

⁶⁴ Tšchebotarioff dokládá taktický smysl existence Donské republiky mimojiné (protože celý jeho článek je snahou dokázat antiseparatistické pojetí kozáckého státu) dopisem atamana Krasnova adresovaným zahraničním vládám: „...In a letter of May 23/ June 5, 1918 (No. 29), Krasnov stated: "Until the creation, in one form or another, of a United Russia (Edinoi Rossii), the Don Army is to be a democratic republic, headed by myself." Tamtéž, s. 213.

⁶⁵ AUSKÝ, S. A.: *Kozáci*. Praha 1999, kapitola *Kozáci v emigraci*.

posledních dvou staletí stala politická identita podobně závaznou jako identita národní, nelze kozáckou emigraci vnímat výlučně z tohoto dvojjediného hlediska. Kozáci, kteří v době carského impéria hospodařili narozdíl od ostatního ruského rolnictva na své vlastní půdě (resp. půdě staniční) - což mimojiné ovlivnilo jejich rozhodování, přidají-li se v občanské válce na stranu bolševiků bojujících za přerozdělení půdy - byli schopnými rolníky, a mnoho jich proto v rámci Ruské pomocné akce využilo plánu československé vlády na pomoc při vzdělávání zemědělských pracovníků „budoucího Ruska“.⁶⁶ Značný počet kozáků evakuovaných z Krymu v rámci Vrangelovy armády se tak v Československu stalo studenty Ruského institutu zemědělského družstevnictví nebo členy nejrůznějších podpůrných spolků, v nichž udržovali kolektivní paměť své kultury - bez ohledu na politickou orientaci. Nejmasovější kozáckou organizací byl pravděpodobně nepolitický Všekozácký zemědělský svaz.⁶⁷ Nicméně vzhledem k tomu, že kozáci opouštěli své země v situaci, kdy se rozhodovalo o budoucí podobě jejich správy a poté, co byl s únorovou revolucí zažehnut bouřlivý rozvoj politických identit v ruské společnosti, je pochopitelné, že se většina kozáků, stejně jako emigrantů z bývalé ruské říše vůbec, nějak politicky vymezovala. Zatímco však mezi emigrací ruskou můžeme s narůstající dobou strávenou v cizině obecně pozorovat trend „apolitizace“, tedy obrušování protisovětského ostří a úbytek aktivních členů předrevolučních politických stran v emigraci v kombinaci se

⁶⁶ Kyrálová, I.: Ruská emigrace ČSR: Podpora při adaptaci emigrantů v novém prostředí - Diplomová práce. Olomouc 2010. [online] Dostupné z WWW: <https://library.upol.cz/aRLreports/kp/81188-158818568.pdf> [cit. 2012-25-07].

⁶⁷ Kozáckých spolků v meziválečném Československu napočítal vojenský historik Josef Dolejší při příležitosti „1. Sjezdu Všekozáckého svazu Českých zemí a Slovenska“ 13. února 2012 na třicet. Viz jeho slavnostní projev dostupný na WWW: <https://www.militaria.cz/cz/clanky/miscellanea/1-sjezd-vsekozackeho-svazu-ceskych-zemi-a-slovenska.html> [cit. 2012-07-26]

vznikáním nových hnutí jako *směnověchovství* nebo *eurasijství*, nelze totéž říct o těch emigrantských uskupeních, které usilovaly o sebeurčení svých národů, a pro něž tedy bolševici nebyli jen uzurpátory moci, na jejichž správu je možné nějak navázat, ale okupanty, jejichž moc nejde zlomit jinak než osvobozenou válkou.⁶⁸ Někteří členové takových organizací bojovali pak se zbraní v ruce s Třetí říší za „osvobození“ svých národů.⁶⁹ Mezi emigrantské politické skupiny, v jejichž rétorice nenalezneme ochabování protisovětské agitace ani náznak rezignace, patří i volnokozácké hnutí. Na houževnatosti jejích představitelů se jistě podepsalo vojenské prostředí, v němž se všichni kozáci pohybovali. Ignat Bilyj například deset let po vydání prvního čísla Volného kozáctva, kdy on sám už žil půldruhé dekády v emigraci, vyzývá čtenáře: „Zdá se již, že to „zásadní“ není daleko [...] A proto vybízím všechny kozácké vlastence *zdvojnásobit* své úsilí v přípravných pracích. Brzy nadejde doba, kdy jej bude třeba *zdesetinásobit*.“⁷⁰

2.4 VOLNOKOZÁCTVÍ JAKO INSTITUCE

Jak politicky, tak nepoliticky orientovaná uskupení kozáků se mohla v Republice československé realizovat na spolkovém základě. To znamená na základě spolkového *Zákona č. 134/1867 říšského zákoníku, O práve spolčovacím*, který s drobnými úpravami dohlížel i nad spolkovým životem

⁶⁸ K apolitizaci ruské emigrace SLÁDEK, Z. - BĚLOŠEVSKÁ, L. A KOL.: *Dokumenty k dějinám ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice (1918-1939)*. Praha 1998, s. 128

⁶⁹ O vojenské spolupráci Sovětským svazem „porobených národů“ s nacistickým Německem česky například TEJCHMAN, M.: *Ve službách Třetí říše*. Praha 1999 nebo AUSKÝ, S. A.: *Dobrovolníci a Druhá světová válka*. Praha 2007.

⁷⁰ Билый, И.: Наша программа - Казакия. Вольное Казачество-Вільне Козацтво, 10 декабря 1937, №234.

v Československu až do doby okupace Třetí říší.⁷¹ Podobné zákony byly během devatenáctého století v evropských zemích přijímány jako jevy mající vůči demokratické kultuře ambivalentní povahu - na jedné straně byly cílem demokratizace (aspekt samotného povolení sdružování lidí zdola) a zároveň nástrojem jejího dalšího rozvoje, a na druhé straně byly symptomem koncentrování kontroly byrokratického státu nad jedincem-občanem.⁷² Uvedený zákon byl oproti předcházejícím značně liberální - spolky například nemusely být povolovány, stačilo učinit zadost tzv. „ohlašovací povinnosti“ (čili zaslat úřadům oznámení o založení spolu s kopiemi stanov) a obdržet následně dokument policejního komisariátu o „nezapovězení“ spolku. Tato ohlašovací povinnost se pak vztahovala na všechny schůze a shromáždění spolku, bylo třeba podávat zprávy o činnosti, o složení představenstva atd. Tato oznámení nám vedle dalšího úředního materiálu umožňují vystavit Jednotu volného kozáctva, vůdčí spolek separatistických kozáků, několika rovinám souvislostí, které se v následujícím textu objeví: dovolují nám nahlížet do vztahů mezi aktéry emigrantského politického života, udělat si představu o interakci mezi spolkem a československým státem (mocí), o organizačním vývoji volno kozácké instituce, a podobně. Podíváme se tedy na spolek optikou úřadů a snad narazíme na nečekané průhledy z jiných hledisek.

⁷¹ Informace o tomto spolkovém zákoně čerpám z úvodní studie k příručce LAŠŤOVKA, M. a kol.: *Pražské spolky: soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895-1990*. Praha 1998, s. XII-XVI.

⁷² Přesně v intencích Tocquevillových úvah nad Francouzskou revolucí jako kontinuitou, nikoli zlomem. Tocqueville viděl v revoluci kontinuitu procesu nadvlády administrativy nad společností, který byl započat za starého režimu a završen revolucí tím, že ta fakticky potlačila legitimitu společenského odporu proti státu (lid přece nemůže klást odpor něčemu, co sám tvoří). Viz FURET, F.: *Promýšlet Francouzskou revoluci*. Brno 1994, První část: Francouzská revoluce je skončena.

2.4.1 PREHISTORIE

Organizace Jednota volného kozáctva vznikla „nezapovězením“ úřadů ve shodě s Ministerstvem zahraničních věcí v létě 1929, tedy asi devět let po Vrangellově krymské evakuaci, kterou se z Ruska dostala podstatná část budoucí kozácké emigrace.⁷³ Cesta kozáků z tureckých internačních táborů měla velmi různou trajektorii, a tak i osudy členů pozdějšího volnokozáckého hnutí se překrývaly zřídka, nehledě na to, že někteří z nich kruciólním zážitkem bílé ruské emigrace - evakuací z Krymu - ani neprošli. Michail Frolov s Ignatem Bilým, zakladatelé žurnálu Volné Kozáctvo, zakusili nejdříve emigraci v Polsku. Frolov byl donský kozák, jehož pluk byl při ústupu Donské armády na Kavkaz během roku 1920 odříznut, a Frolov, místo aby spěchal za evakuujícím Vrangelem, zapojil se do bojů pod standardou Ukrajinské lidové republiky, po jejíž porážce se dostal do Varšavy.⁷⁴ Kubáňec Bilyj byl od březnové revoluce aktivním účastníkem politického života Kubáňe a když se v létě 1920 nacházel jako vyslanec Kubáňské rady (orgánu samostatné Kubáňské lidové republiky, která právě zanikala) v Polsku, zůstal tam jako politický emigrant. Spolu se ve Varšavě účastnili vydávání separatistického týdeníku *Golos kazačestva*, který vycházel v letech 1921-1922.⁷⁵ Záhy se jak Bilyj (díky studijnímu stipendiu na pražské průmyslové škole), tak Frolov dostali do Prahy, kde začali spolupracovat především s Těrentijem Starikovem, donským generálporučíkem, který se dostal do Prahy klasičtější cestou přes Krym, Turecko a Jugoslávii a který se v Československu angažoval především ve

⁷³ Národní archiv, fond Ministerstvo zahraničních věcí - Ruská pomocná akce, inv. č. 132, kart. č. 309.

⁷⁴ Frolovova biografie viz PAKOSTA, O.: Donský kozák Michail Fedorovič Frolov (1897-1930). Litomyšl 2009, s. 16.

⁷⁵ Vyčerpávající biografické údaje Bilého viz heslo *Билый, Игнат Архипович* [online] Dostupné z WWW: <http://forum.elan-kazak.ru/t301-topic> [cit. 2012-07-26]

Všekozáckém zemědělském svazu.⁷⁶ Dalším spolupracovníkem Volného Kozáctva vydávaného od prosince 1927 byl Sergij Fedorov-Lantuch, Kubánec, který se po založení spolku Jednota volného kozáctva v létě 1929 stal jeho pokladníkem a posléze dlouholetým předsedou. Ke zmíněným Doncům a Kubáncům je třeba přičíst ve volnokozáckém hnutí aktivní dvojici donských kozáků kalmyckého etnika (řekněme „naturalizovaných Donců“) - Šambu (Šabuna Njudeliče) Balinova a Sanžu (Sandži Basanoviče) Balykova, kteří se angažovali rovněž v kalmyckých kulturních organizacích. Balykov, který žil v Praze od roku 1926, poté, co tam přijel z emigrace pařížské (jíž předcházela tradiční pouť Krym-Turecko-Bulharsko), se stal brzy tajemníkem (odpovědným redaktorem) redakce Volného Kozáctva, a poté, co se část volných kozáků distancovala od Bílého žurnálu - a Bilyj od Jednoty (což bude poněkud rozvedeno níže), i hlavním redaktorem Kozácka.⁷⁷ Tento úporný, přestože jen výběrový, výčet spolupracovníků Volného Kozáctva chci zakončit gigantem kubánského osvobozeneckého hnutí, někdejším narodnikem, politickým vyhnancem, (namátkou) předsedou kozácké frakce druhé státní dumy, členem kubánské vlády, Kubánského parlamentu, Kubánské zákonodárné rady a Nejvyššího kruhu Donu, Kubáně a Těreku (tedy tělesa, které v prvních měsících roku 1920 provolalo federaci kozáckých vojsk, na niž pak měl v emigraci navazovat projekt kozáckého státu), Fedorem Andrejevičem Ščerbinou. Tento znalec kubánského venkovského hospodářství, kterého Mikuláš II. po nástupu na trůn pověřil výzkumem stepních oblastí Říše, se roku 1920

⁷⁶ Nejzákladnější biografii všech zmíněných figur volnokozáckého hnutí podávají první dva svazky bibliografie RACHŮNKOVÁ, Z. - ŘEHÁKOVÁ, M.: *Práce ruské, ukrajinské a běloruské emigrace vydané v Československu 1918-1945*. Praha 1996.

⁷⁷ Medailonek Balykova je součástí článku DOLEJŠÍ, J.: *Kozáci Kalmyci v Československu*. [online] Dostupné z WWW: <https://www.militaria.cz/cz/clanky/valky-a-valecnici/kozaci-kalmyci-v-ceskoslovensku.html> [cit. 2012-07-26].

dostal nakrátko do Jugoslávské emigrace jako člen delegace střežící regálie kubánského státu a záhy přijal profesuru na pražské Ukrajinské svobodné univerzitě a poděbradské akademii. V Praze se mimo akademické aktivity (obor statistika) a historiografii kubánského kozáctva angažoval například ve vedení Společnosti Kubánců v ČSR nebo v jím založené Společnosti pro studium kozáctva. Kromě toho byl během třicátých let jmenován čestným předsedou volných kozáků.⁷⁸ Tento přehled jsem shledal nezbytným k tomu, abychom si uvědomili dva aspekty kozáckého emigrantského separatismu: jednak, že příznivci volnokozácké myšlenky netvořili homogenní skupinu, případně kompaktní separatistickou organizaci ještě před emigrací, jejímž by bylo volnokozácké hnutí přirozeným nástupcem, a že tedy myšlenka společného kozáckého státu byla svým způsobem novou kvalitou. Mnohé z postav volného kozáctva byly navíc angažovány v různých dalších spolcích a volní kozáci samotní, pokud to šlo, vystavovali na odív heterogenost kořenů svých příznivců.⁷⁹ Na druhé straně však můžeme na základě tohoto seznamu vidět, že myšlenka Kozácka vyvěrala z osamostatňovacího kvasu porevolučních let - od federalizujících a autonomistických tendencí březnové republiky až po vyloženě svrchované státy (Vševeliké vojsko donské, Kubánská lidová republika) a jejich svazy (Jihovýchodní svaz v říjnu 1917, Nejvyšší kruh Donu, Kubáně a Těreku počátkem roku 1920, případně myšlenka integrace Kubáně do Velké Ukrajiny). Během občanské války i po jejím skončení v emigraci

⁷⁸ Zevrubný životopis poskytuje DOLEJŠÍ, J.: *Plukovník Fedor Andrejevič Ščerbina*. [online] Dostupné z WWW: <https://www.militaria.cz/cz/clanky/valky-a-valecnici/plukovnik-fedor-andrejevic-scerbina.html> [cit. 2012-07-26].

⁷⁹ Sanža Balykov bilancuje prvních sto vydání časopisu statistikou o přispěvatelích, mezi nimiž podle původu napočítal 71 příslušníků donského vojska, 62 Kubánců, 15 Kalmyků, 8 Ukrajinců, 5 těreckých kozáků atd. БАЛЫКОВ, С.: *Сотрудники первых ста номеров. Вольное Казачество-Вільне Козацтво*, 10 марта 1932, №100, с. 16.

samozřejmě existovaly mezi zainteresovanými stranami (jak mezi kozáky, tak mezi *inogorodnimi*, nekozáckými obyvateli kozáckých území) rozdílné názory na podobu či nepodobu a fungování či nefungování takových útvarů - z toho plyne pluralita kozáckých politických uskupení. Budoucí aktéry volnokozáctví spojovala často účast v administrativě podobných států a vědomí slabosti jednotlivých dílčích separatismů, zvláště po zkušenosti s jihoruskými bílými armádami, které volní kozáci vnímali jako moc, která zneužila osvobozenecká hnutí pro svou vlastní potřebu a poštvávala je často proti sobě: v člancích Volného Kozáctva rezonuje nezřídka lítost nad počátečními boji proti ukrajinským „spoluseparatistům“. Tohoto ukrajinského prvku volnokozácké publicistiky si ještě podrobněji všimneme v pasáži věnované reflexi hnutí kozáků-separatistů jejich okolím.

2.4.2 RŮZNÝ SPOLEK - NEPOLITICKÉ POLITIKAŘENÍ

V dubnu 1929 poslali zakládající členové spolku Jednota volného kozáctva, mezi nimiž figurovali všichni shora řečení kozáci kromě Frolova, který se tehdy již asi rok neangažoval v separatistickém hnutí (Bilyj to ve Frolovově nekrologu vysvětloval jeho temperamentem, který jej hned rozpálil pro něco, vůči čemu záhy ochladl)⁸⁰ a Ščerbiny, pohlceného pestrým angažmá v různých jiných emigrantských organizacích, obligátních pět exemplářů stanov pražskému Policejnímu ředitelství, čímž vyjádřili záměr daný spolek založit.⁸¹ Po vyjasnění určitých nesrovnalostí ve stanovách ohledně definice právnických osob, které se mohou stát členy spolku, bylo Jednotě volného kozáctva nezapovězeno se ustavit obezřetným Ministerstvem vnitra, upozorněným v rámci písemné konzultace Ministerstvem zahraničních věcí

⁸⁰ БИЛЫЙ, И.: *М. Ф. Фролов*. Вольное Казачество-Вільне Козацтво. Февраль 1930, №63-64б с. 18-19.

⁸¹ Archiv hlavního města Prahy; fond Magistrát hl. m. Prahy, Spolkový katastr, sign. XXII/1682. (dále jen AhmP).

na fakt, „že není vyloučeno, že zmíněný spolek bude zabývat se rovněž politickou činností“, a které (MZV) jej (MV) proto požádalo, „by mu [spolku] byla věnována pozornost“.⁸² Přestože stanovy spolku výslovně deklarovaly jako jeho účel sjednocení kozáckých emigrantů v ČSR „na základě kulturně-nacionálním, ochranu jejich práv a zajištění jejich hmotných zájmů“, a že je spolek tedy prost politických snah, zdůraznilo upozorněné Ministerstvo vnitra volným kozákům, že „podle toho jest spolek spolkem nepolitickým a nesmí politické činnosti ani vyvíjeti, ani se jí zúčastniti“.⁸³ Jednota volného kozáctva tak byla v rámci spolkového katastru pražského policejního ředitelství zařazena pod signaturu *XXII Různé*.

To přitom mělo významné konsekvence, neboť ke spolkům politickým přistupovaly úřady s mnohem přísnějším dohledem - podle druhého oddílu zmíněného spolkového zákona musely například hlásit všechny své členy nebo nesměly mezi sebou vést korespondenci.⁸⁴ Představu o míře politickosti aktivit volnokozácké organizace si může na základě následujícího textu utvořit čtenář sám. Během celé své prvorepublikové existence pořádala Jednota přednášky a besedy na témata pro kozáky-separatisty nejpálčivější.⁸⁵ „Násilí nad Kubáňským národním shromážděním“ (23. listopadu 1929), „Boj za osvobození národů“ (14. prosince 1929), „Život na sovětské Kubáně“ (18. února 1933), „Kozácký jihovýchod a Ukrajina v budoucím státním zřízení bývalé Ruské říše“ (tato

⁸² Upozornění je připsáno k žádosti MV o vyjádření, „nemá-li [MZV] ze svého stanoviska námitek proti utvoření spolku“. Národní archiv, fond Ministerstvo zahraničních věcí - Ruská pomocná akce, inv. č. 132, kart. č. 309.

⁸³ AhmP.

⁸⁴ LAŠŤOVKA, M. a kol.: *Pražské spolky: soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895-1990*. Praha 1998, s. XIII.

⁸⁵ Podle povinných ohlášení v AhmP.

„akademická beseda“ na svrchovaně politické téma patrně vyvolala v květnu 1933 mezi volnokozáky takový úspěch nebo takové kontroverze, že se dočkala spontánního pokračování), „Ataman Bulavin jako symbol Volného Kozáctva“ (19. července 1936) a podobně. Další aktivitou členů spolku, která nám do současnosti zanechala stopy, byla produkce publicistiky pro čtrnáctideník Volné Kozáctvo. Přestože časopis založený v prosinci 1927 nebyl s půldruhého roku mladším spolkem institucionálně svázán (vydavatelé byli Bilyj a Frolov osobně, od 29. čísla pak už jen Bilyj), byli nejčastějšími podepsanými příspěvateli (vedle Bílého) Fedorov, Balinov, tajemník redakce Balykov a v Paříži dlící historiograf volného kozáctva Isaak Bykadorov. Kromě toho slavila Jednota 12. prosince 1937 v 15:00 hodin ve vinohradském Hasičském domě desetileté jubileum časopisu.⁸⁶ Obsahu periodika se budu blíže věnovat níže, jestliže však záhlaví titulní stránky hlásá „Kozácko je naším cílem, devíza: volnost kozácká!“, nelze jej zařadit jinam, než mezi časopisy politické. Většina v časopise publikovaných textů je prostoupena politikou v tom smyslu, že vytváří svět, který je nepřeklenutelně rozdělen na dvě části: na pravdu a její přirozené přátele a spojence (Ukrajince, nové národní státy vzniklé na základě ideje sebeurčení) a na nepřátele (jedinonedelimce, bolševiky), mezi nimiž ti nejproradnější jsou obdařeni titulem „zrádci“. Takové politické vidění světa bylo přitom promítáno i do nepolitické minulosti: „Prokletím kozáctva v minulosti bylo, že vždy, když zápasilo o svou svobodu, vždy se našli patolízalové, prodejní jidášové a zrádci...“⁸⁷ Nejsilněji bylo ale ohrožení ze strany zrádců vnímáno v aktuálních střetech s kozáckými emigrantskými uskupeními. K. Poljakov tak ve slavnostní řeči u příležitosti desátého výročí volnokozáckého hnutí (za jehož počátek se

⁸⁶ AhmP.

⁸⁷ *Печать о «Вольном Казачестве»*. Вольное Казачество-Вільне Козацтво, 10 января 1928, №3, с. 21-22.

pokládalo vydání prvního čísla VK) představuje svou koncepci vývoje kozácké myšlenky od revoluce: poprvé byli kozáci zrazeni Děnikinem, který je využil pro pokus o restauraci „jednotného a nedělitelného“, podruhé starými atamany v emigraci, kteří se stali pátou kolonou ruských politických stran, a 10. prosince 1927 tak začala třetí etapa kozácké emigrace s jasným plamenem jediné kozácké pravdy vtělené do VK, které vede kozáky po jediné správné cestě.⁸⁸

Bilého žurnál tak, jak vidíme, není třeba podezřívát z nepolitičnosti a s ním i celé volnokozácké hnutí. Je však třeba se zamyslet, co znamenalo zařazení Jednoty volného kozáctva československými úřady mezi nepolitické spolky. Především: politika volných kozáků se nikterak nevztahovala k vnitropolitickému životu v Československu (pokud jejich publicistika neoslavovala Masaryka jako osvoboditele, nikoli jako myslitele, nebo nehledala paralely mezi kozáckým a českým národním hnutím), byla upřena výlučně k „bývalé ruské říši“. Pro pražské policejní ředitelství, resp. československé Ministerstvo vnitra, tak nepředstavovala Jednota z bezpečnostního pohledu žádný problém - ostatně jako žádná jiná organizace ruských emigrantů. Potenciálním problémem mohla volnokozácká ideologie být pro zahraniční politiku republiky. Jednoznačně deklarovaným cílem (jednoznačněji formulovaným snad na stránkách VK než na půdě samotného spolku) bylo přece utvoření suverénního státu odtržením části území od jiného svrchovaného státu. Může se proto zdát paradoxní, že to bylo Ministerstvo zahraničí, které „nemělo námitek“ proti vytvoření spolku a které upozorňovalo na možné politikaření spolku Ministerstvo vnitra. Co myslel ministr Beneš „akcemi politickými, jichž ministerstvo u emigrantů nepřipouští“, když se bránil nařčení komunistů z podpory kontrarevoluce, jestliže jimi neměly být volby Polního atamana

⁸⁸ *Праздник 10-го декабря в Праге. Вольное Козачество-Вільне Козацтво, 25 января 1938, №237.*

volných kozáků nebo protisovětská separatistická propaganda, a to ani v době, kdy Republika československá měla již se Sovětským svazem navázány diplomatické styky?⁸⁹ Výše už byla zmíněna tendence ruské emigrace směřovat se se sovětským Ruskem, které pro ně bylo přece jen Ruskem (poraženectví bylo v tomto kontextu skutečně spíše okrajovým jevem), v kontrastu s emigrací separatistickou, která citlivě reagovala na každý záchvěv zahraniční politiky namířený proti Sovětskému svazu či aspoň zřízení.⁹⁰ Přitom však jen mezi kozáckou emigrací, která nějakým způsobem snila o přeuspořádání sovětského Ruska, napočítal Stanislav Auský čtyři vzájemně si odporující směry, a ty nejenže soupeřily mezi sebou o „jedinou kozáckou pravdu“ proti renegátům z ostatních táborů, ale i v rámci svých skupin se často drolily na nesmiřitelné frakce.⁹¹ Úřady Republiky československé neměly proto důvod zasahovat významně do

⁸⁹ Citace z BENEŠ, E.: *Problémy nové Evropy a zahraniční politika československá. Projevy a úvahy z let 1919-1924*. Praha 1924.

⁹⁰ Když se například Bilyj raduje z přistoupení Itálie k Paktu proti Kominterně (Билый, И.: *В день юбилея. Вольное Казачество-Вільне Козацтво*, 10 декабря 1937, №234.), nevypovídá to o jeho ideologické spřízněnosti s fašistickým či nacistickým státem, jak by se mohlo zdát, ale spíš o jeho přímočaré vojácké mentalitě velící zachránit kozáctvo za každou cenu, která není nepodobná přístupu Emanuela Moravce, největšího českého „zrádce“ a „kolaboranta“, který se po „mnichovské Zradě“ spojenců a Beneše rozhodl aktivně pracovat na spásu Čechů těsnou spoluprací s mocí, jíž se nemohl sám postavit na odpor. Podnětné zamyšlení nad kontinuitou osobností Moravce-legionáře viz TESÁŘ, J.: *Emanuel Moravec aneb logika realismu*. In: *Dějiny a současnost*, č. 1, 1969, s. 20-27.

⁹¹ Rozpad volnokozáckého hnutí na skupinu podporující nově zvoleného Polního atamana Bilého (v létě 1935) a kroužek kolem bratislavského žurnálu *Kozácko* není výjimkou. Podobné třenicové můžeme sledovat např. u Svazu obrody kozáctva, který se v roce 1925 rozpadl na kubáňsko-těrecký Svaz **jednoty** kozáctva a donskou skupinu, která se stavěla „za nezávislost, demokratismus a **jednotu** kozácké organizace.“ Viz RACHŮNKOVÁ, Z. - ŘEHÁKOVÁ, M.: *Práce ruské, ukrajinské a běloruské emigrace vydané v Československu 1918-1945*. Praha 1996, heslo Союз единства казачества.

činnosti emigrantských organizací, protože jejich žabomyší války byly součástí intelektuálního kvasu emigrace, z něhož se rodily i myšlenky formátu přesahujícího polemiky o způsob vedení separatistické organizace. Idea liberálního státu, jak vidno liberálnějšího než jeho zákonodárství, umožňovala volnou soutěž myšlenek, těžko představitelnou v Piłsudského Polsku nebo královské Jugoslávii. Václav Veber v této souvislosti nastoluje zatím nezbádaný aspekt Ruské pomocné akce, a sice se pozastavuje nad tím, jak nedůsledná byla kontrola státu nad činností emigrace, což vidí jako důsledek neprofesionálního přístupu sekce II/2 Ministerstva zahraničí, které byl dohled svěřen namísto regulérní kontrarozvědky. A „přestože [...] Československo dvacátých a počátku třicátých let 20. století byla doslova „otevřenou zemí“, nestala se, jak by se dalo očekávat, tektonickou zónou střetů, vražd a jiných likvidačních aktů politických nepřátel nebo odpadlíků, byla ideálním místem pro nejrůznější shromáždění, konspirativní schůzky i relaxaci aktivních činitelů [...]“⁹² Jedině takové prostředí se na jedné straně mohlo stát akceptovatelným a stimulujícím novým domovem pro plodnou ruskou emigrantskou inteligenci, která byla laděna liberálně (kadet Kizevetter, eser Černov) nebo vyloženě apoliticky (méně často, spíše ve sféře umění), ale na druhé straně rovněž líhni podnětných počínů nacionalistů (pražské dílo F. Ščerbiny), neboť ilegality by nacionalismu neprospěla, spíše by jej donutila k ještě větší agresivitě a vyostření politického vědomí. Mimo jiné proto považuji liberální prostředí prvorepublikové občanské společnosti za faktor, který byl schopný obrušovat ostří politických táborů ruské emigrace, a nikoli za faktor, navzdory němuž se tak dělo (jak je cítit z Veberovy formulace). Zároveň si však nemůžeme představovat spolkovou atmosféru ruských emigrantů

⁹² ВЕБЕР, В.: *Политическая структура русской межвоенной эмиграции в Чехословакии и Русская акция помощи*. In: *Русская акция помощи в Чехословакии. История, значение, наследие*. Прага 2012, с. 35.

v Československu jako síť kaváren, kde spolu při šálku vídeňské kávy či nad pultem plzeňského rozprávěli socialisté s monarchisty a gruzínskými separatisty, ale mnohem spíše jako mozaiku roztržitých fór, v nichž se členové každého uskupení ujišťovali o své pravdě, kde na přednášky měli vstup povolen jen členové spolku a pozvaní hosté a kde se polemiky s často dost hlasitým potenciálem promítly jen do šustění vykřičníků a ostrých slov na stránkách spolkového tisku.⁹³

2.4.3 SEBEPREZENTACE VOLNÝCH KOZÁKŮ

Obraťme již však svou pozornost k samotným textům kozáků-nacionalistů ve Volném Kozáctvu. O jejich sebepojetí v nejrůznějších rovinách - mezi ruskou emigrací, mezi kozáky, mezi evropskými národy - svědčí nejvydatněji články uveřejněné v prvních číslech časopisu. Průřez myšlenkovou hutností časopisu během let 1927-1938, totiž působí dojmem, že ideový přetlak kozáckých samostijníků v Československu nashromážděný v prvních letech emigrace se vyčerpal brzy po založení tiskového orgánu - periodikum postupem času stále častěji přežvykovalo vlastní originální koncepty z konce dvacátých let a věnovalo se oslavě svých počátků. Už k prvnímu výročí vzniku časopisu byly v jubilejním vydání doslovně převzaty fráze z programové stati titulního čísla⁹⁴, každé výročí pak bylo pro redakci příležitostí uveřejnit desítky pozdravných dopisů od „pravých synů kozáctva“⁹⁵, aby byly ve vydáních posledních let první československé republiky otevřeně citovány celé dlouhé pasáže

⁹³ V ohlášeních přednášek, které zasílala Jednota volného kozáctva pražskému policejnímu ředitelství, často figuruje formulka „účast pro volné kozáky a kozačky, hosté na doporučení členů. AhmP...

⁹⁴ *Вольное Казачество*. Вольное Казачество-Вільне Козацтво, 10 декабря 1932, №118, с. 1-3.

⁹⁵ Na oslavě „Svátku Volného Kozáctva“ je vystavěno např. číslo 95 (25. prosince 1931), které je věnováno slavnostním proslovům redaktorů a projevům sounáležitosti typu «Верные сыны казачества желают успеха. Казачий привет.»

z předcházejících ročníků. Příčiny takového intelektuálního ochabnutí lze podle mě spatřovat v několika souběžných jevech. Zaprvé lze uvést již zmíněný myšlenkový přetlak - myšlenky a projekty nahromaděné před založením organizace i periodika v roce 1927 se pochopitelně projeví v prvních letech fungování časopisu v programových statích a základních dokumentech konstruujících historii kozáctva z kozáckého nacionalistického hlediska. Druhým podstatným faktorem bylo podle mě další programové štěpení uvnitř tábora samostijníků, které lze sledovat na polemikách s dosavadními společníky v československém prostředí. Ačkoli totiž bývá názorové štěpení určité ideologické skupiny často naopak impulsem k dalšímu tvůrčímu promýšlení programu, v případě volných kozáků v Československu šlo spíše o secesi vyvolanou organizačními neshodami, respektive nesouhlasem se způsobem vedení žurnálu Polním Atamanem (*Pochodnyj Ataman*) Ignatem Bilým a s tím souvisejícím založením konkurenčního časopisu *Kozácko (Kazakija)* v roce 1934 spojeného s odchodem části redakce Volného Kozáctva ke Kozácku. Tato secese však měla další okolnosti, kterým se budu věnovat později.

2.4.3.1 VOLNOKOZÁCKÁ INTERPRETACE DĚJIN KOZÁCTVA

Prvním, co měli kozáčtí nacionalisté v Československu pocit, že musí objasňovat veřejnosti a v čem se museli navzájem neustále upevňovat, byla trojjediná otázka, kdo jsou, odkud se vzali a proč mají právo na existenci. To zahrnuje celou řadu dílčích aspektů. Historický narativ kozáctva v pojetí volných kozáků už byl zmíněn dříve: I. F. Bykadorov jako jeden z hlavních ideologů hnutí (soudě podle četnosti článků) dokazoval ve svých statích o původu kozáků jejich autochtonnost tvrzením, že byli potomky slovansko-turkického obyvatelstva Kyjevské Rusi a etnicky pestré populace

Tmutorakaňského knížectví.⁹⁶ Představu o koncepci volnokozáckého pojetí historie kozáctva poskytují tituly brožurek *Čím Kozáctvo bylo* a *Čím se Kozáctvo stalo*.⁹⁷ Jejich autor, redaktor Volného Kozáctva a později i Kozácka Šamba Balinov, v těchto spiscích vedle autochtonního momentu kozácké etnogeneze, tedy polemiky s velkoruským konceptem sběhlých rolníků, zdůrazňoval státnost donského kozáctva do období petrovské zkázy první třetiny osmnáctého století. Opíral se přitom o kozácké, tedy „autentické“ dějepisce kozáctva I. F. Bykadorova nebo S. G. Svatikova, vesměs důstojníky angažované svého času v bílém hnutí.⁹⁸ Balinov tak dělí minulost (donského) kozáctva na dvě etapy: období předpetrovské, „kdy bylo Kozáctvo naprosto samostatným státem“⁹⁹ (!), a dobu popetrovské kozácké smuty. Pro kozáky do určité míry a doby výhodnou vojenskou službu ruskému impériu interpretuje autor spolu s B. I. Sidorinem jako damoklův meč visící nad kozáctvem, jako vykořisťování kozáckých schopností a chápání kozáka ruskou státní mašinérií jako „kanónenfutru,

⁹⁶ Bykadorovova čtyřdílná série *Происхождение казачества и возникновение свободных казачьих войск* uveřejněná v prvních čtyřech číslech časopisu *Volné Kozáctvo* (10. a 25. prosince 1927, 10. a 25. ledna 1928) je koncipována explicitně jako polemika s ruskou představou kozáků jako původem rolníků sběhlých před nevolnickým útlakem ze severovýchodní Rusi: „Исторические документы с полной очевидностью опровергають чудо - возникновение казачьяго войска из состава коренного населения Северо-Восточной Руси, т. е. великоруссов.“ (Tamtéž, *Вольное Казачество-Вільне Козацтво*, 10 января 1928, №3, с. 15.)

⁹⁷ БАЛИНОВ, Шамба: *Чем было Казачество*. Praha 1931; БАЛИНОВ, Шамба: *Чем стало Казачество*. Praha 1932. Brožurky vyšly jako soubory článků publikovaných v časopise *Volné Kozáctvo*.

⁹⁸ Nehledě na politickou orientaci - zatímco Bykadorov byl v Paříži aktivním účastníkem volnokozáckého hnutí, Svatikov byl menševik.

⁹⁹ БАЛИНОВ, Шамба: *Чем было Казачество*. Praha 1931, s. 41.

potravy pro děla“.¹⁰⁰ Zdůrazňování státní suverenity Donského vojska mělo být pochopitelně historickým precedentem pro obnovu kozáckého státu¹⁰¹ a imperátorská politika udělování šlechtických titulů kozácké elitě byla prezentována (jistě ne zcela neprávem) jako uvědomělá strategie *divide et impera*, která měla proti sobě postavit zájmy kozácké nobility a řadového kozáckého obyvatelstva. Soudobou situaci národně uvědomělé kozácké emigrace pak Balinov srovnával s českými obrozenci, kteří sto let před kozáky dokázali během několika generací údajně svrhnout jeho dvoustleté kulturní a politické poroby. Pro kozáky bylo však „národní probuzení“ oproti Čechům kromě jiného o to složitější, že oněch dvě stě let ovládnutí svými soukmenovci, Velkorusy, a jejich národní sebeuvědomování proto nemohlo být posíleno mocným faktorem jazykovým.¹⁰²

2.4.3.2 DEMOKRACIE JAKO ODKAZ KOZÁCKÉ MINULOSTI

Vedle státnosti jako takové byl ve volnkozáckém historickém narativu zdůrazňován moment demokratismu, tedy podílu bojeschopného mužského obyvatelstva na správě vojska prostřednictvím institutů jako vojskový kruh

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 43.

¹⁰¹ «...нам нужно... укрепление нашей политической позиции во внешнем мире. Для этого нужны так называемые исторические прецеденты, т. е. для обоснования наших политических позиций перед внешним миром, нам важно и нужно доказать, что Казачество в недалеком историческом прошлом жило самостоятельной государственной жизнью...» БАЛИНОВ, Шамба: *Чем стало Казачество*. Вольное Казачество-Вільне Козацтво, 20 сентября 1938, №249, s. 7.

¹⁰² Tak přemítá Sanža Balykov, tajemník redakce Volného Kozáctva, když bilancuje čtyřletou činnost periodika jako úspěšnou, protože se mu podařilo soustředit cílevědomou organizaci, zažehnout ještě nepohaslé kozácké sebeuvědomění a definovat přátele a nepřátele, přes tak obrovský asimilační potenciál, jaký soukmennost ovládajícího národa skýtala. БАЛЫКОВ, Санжа: *Четырехлетний путь В. К.* Вольное Казачество-Вільне Козацтво, 10 декабря 1931, №94.

a volený ataman.¹⁰³ Demokratismus byl kozákům anachronicky připisován asi natolik geneticky, jako Palacký spojoval slovanství s tíhnutím k demokracii a chaosu v protikladu ke germánskému organizovanému autokratismu. Kozácká společenství tak údajně předběhla trendy moderní občanské společnosti po Francouzské revoluci, protože „známá hesla francouzské revoluce XVIII. století - rovnost, volnost, bratrství - byla již dávno před tím uskutečněna u Kozáků jako základní pravidla, na nichž byl vybudován život v kozáckých republikách.“¹⁰⁴ Přirozeným projevem vrozené kozácké touhy po svobodě potlačené ruskou expanzí měly být kozácké státy, které se konstitovaly v letech občanské války jako potomci autonomních kozáckých oblastí doby únorové republiky.¹⁰⁵ Demokratičnost těchto států, zpochybněná už samotným faktem, že byly ustaveny v podmínkách válečného stavu, však byla skutečně spíše deklarativního charakteru - L. I. Futorjanskij ve své knize o kozácích a občanské válce obrací pozornost čtenáře na skutečnost, že přes formální volbu P. N. Krasnova Atamanem Donské republiky (*Vsevelikoje vojsko Donskoje*) v květnu roku 1918 soustředil tento ve svých rukou takřka absolutní moc, zákony přijaté Prozatímní vládou a Radou lidových komisařů byly nahrazeny kopiemi zákonů samoděržavné říše.¹⁰⁶ Když G. P. Tšchebotarioff

¹⁰³ Balinov cituje Svatikova: «Государственная власть на Дону имела своим источником народную волю, и донская колония представляла из себя республику.» БАЛИНОВ, Шамба: *Чем было Казачество*. Praha 1931, s. 30.

¹⁰⁴ *Kozáci a kozácká otázka*. Вольное Казачество-Вільне Козацтво, 10 октября 1932, №114, с. 7. Tento další programový a především popularizační dokument byl v předcházejících a následujících číslech přetisknut v nejrůznějších jazycích (od angličtiny, francouzštiny a italštiny přes srbochorvatštinu, bulharštinu, rumunštinu, až po pobaltské jazyky).

¹⁰⁵ Тамtéž.

¹⁰⁶ ФУТОРЯНСКИЙ, Л. И.: *Казачество России в огне гражданской войны (1918-1920 гг.)*. Оренбург 2003 в kapitole 2.6. Был ли “демократический” этап в

v šedesátých letech v článku pro *Russian Review* přesto zdůrazňoval formální moment volby donského atamana Kaledina (v červnu 1917) a později Krasnova (v květnu 1918) po staleté praxi carského jmenování, byla to spíše autorova již dvacetiletá zkušenost s prezidentskou demokracií Spojených států, která se jako přání, jež je otcem myšlenky, promítla do jeho textu. Slůvko „demokracie“ ale v dokumentech Vojska Donského doby občanské války skutečně hrálo roli - byla-li první světová válka masarykovským svárem demokratického a teokratického principu, pak bezprostředně poválečné uspořádání Evropy dávalo dočasně zapravdu demokratickému řádu, a bylo tedy přirozené, že společenství pretendující na základě wilsonovského principu sebeurčení národů na státní suverenitu vystupovalo s demokratizující rétorikou. Podobné vědomí „demokratičnosti doby“ bychom mohli hledat u pražských volných kozáků, posílené navíc během třicátých let o jedinečnost československé demokracie v rámci středovýchodní Evropy. Je tak jen otázkou interpretace, zda „demokratičnost doby“ souzněla s přirozeným kozáckým smyslem pro demokracii, nebo zda byla deklarovaná demokratičnost historických kozáckých společenstev v atmosféře triumfu demokracie využitelná pro jiné cíle, například pro nárokování svrchovanosti pro kozácká území. Zdá se, že pro volné kozáky platilo obojí.

2.4.3.3 IDEA SEBEURČENÍ

Vedle nejrůznějších už zmíněných odkazů na lidovládnou minulost kozáků byly demokratické tendence kozáků-separatistů vtěleny do konceptu ústavy zamýšleného (kýženého) kozáckého státu - Kozácka (*Kazakija*). Ten jako

антибольшевистском движении казачества России? Красный и белый террор во второй половине 1918-1919 гг. [online] Dostupné z WWW: <http://orenport.ru/docs/82/futor/> [cit. 2012-06-26].

svůj konečný cíl deklarovali takto explicitně nejpozději v prosinci 1928.¹⁰⁷ Vedle akcentování historické státnosti především donského kozáctva (tedy jakési obdoby českého „historického státního práva“) byl ve volnokozácké rétorice přítomen i moderní moment „práva národů na sebeurčení“, slovy S. Fedorova „nacionálně-kozácké snahy [1] plně odpovídají duchu doby a [2] stojí na hlubokých základech“. Nikdo prý nemůže zpochybnit právo kozáků na sebeurčení, když svou samostatnost ztratili teprve během osmnáctého století.¹⁰⁸ Fedorov se opírá mimojiné o rezoluci Sjezdu ruských národů a oblastí (konaného během září 1917 a vedeného hlavou Ukrajinské Centrální rady M. S. Hruševským) o kozáctvu, která uznávala kozáckou národnost a právo kozáckého národa na sebeurčení v podobě autonomie v rámci federalizovaného ruského státu.¹⁰⁹ Tato idea federalizace mnohonárodnostních říší, která byla v různé míře od druhé poloviny devatenáctého století přítomna v politickém životě evropských států, byla však ke konci světové války zastíněna novou silně přitažlivou myšlenkou sebeurčení v podobě úplné státní suverenity. Myšlenka národního státu vykalkulovaná částečně velmocenskými vztahy první světové války „se stala téměř přes noc nejvyšší hodnotou i samozřejmostí... Získání státní nezávislosti přivítali příslušníci všech národních hnutí s nadšením, které sotva mohlo být manipulováno, a které vzápětí umožnilo začlenit

¹⁰⁷ V článku *Наша программа*. Вольное Казачество-Вільне Козацтво, 10 декабря 1928, №25, с. 13.

¹⁰⁸ ФЕДОРОВ, С.: *Записки самостийника*. Вольное Казачество-Вільне Козацтво, 10 декабря 1927, №1, с. 15-18.

¹⁰⁹ O Sjezdu ruských národů a oblastí (*Съезд народов и областей России*), který Fedorov nazývá Sjezdem porobených národů (*Съезд порабощенных народов*), viz heslo *Съезд народов и областей России (Съезд народов, Федеративный съезд)* [online] Dostupné z WWW: <http://mirslouvrei.com/content_pol/sezd-narodov-i-oblastej-rossii-sezd-narodov-federativnyj-sezd-6755.html> [cit. 2012-07-05]. Delegáti sjezdu hledali řešení integrity bývalé ruské říše ve federativním principu.

nezávislost, národní svobodu do nového kodexu obecně přijatých hodnot.“¹¹⁰ Podíváme-li se tímto Hrochovým pohledem na volnokozácké hnutí, uznáme, že by byla náhoda, kdyby přes všechnu historickou státní paměť kozáků, přes vědomí kolektivní identity udržované zvláštním statutem v době ruského impéria a přes tradici kozáckého autonomismu kozácký separatismus nevznikl. Příčin jeho poměrně malého kvantitativního významu jsme si již všimli poněkud výše. V podmínkách meziválečného demokratického státu, který na základě principu sebeurčení vznikl a který navíc jistou dobu vyčleňoval nemalé prostředky na podporu ruských emigrantů, se však nová kozácká identita mohla rozvíjet a také tak činila. Samostijnici tak na stránkách Volného Kozáctva čerpali vzory z úspěšných osvobozeneckých hnutí¹¹¹, blahopřáli novým národním státům k narozeninám¹¹² nebo komentovali vývoj ideje sebeurčení v soudobé Evropě.¹¹³

2.4.3.3.1 SEBEURČENÍ A DEMOKRATISMUS NA VAHÁCH

Jestliže jsme dosud zaměřili pozornost na dvě konstanty volnokozácké sebe prezentace, a sice demokratismus a právo národů na sebeurčení, jimž

¹¹⁰ HROCH, M.: *V národním zájmu. Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*. Praha 1999, s. 96, 111.

¹¹¹ Např. ЛАНТУХ, С. Ф.: *Чешская Маффия*. Вольное Казачество-Вільне Козацтво, 10 декабря 1927, №1, с. 22.

¹¹² Např. *Десятилетие Латвии*. Вольное Казачество-Вільне Козацтво, 25 ноября 1928, №24.

¹¹³ M. Frolov ve své stati *О восточно-европейском*. Вольное Казачество-Вільне Козацтво, 25 декабря 1927, №2, с. 17-18 prezentuje eserský projekt Socialistické ligy nového Východu, vizi nového uspořádání bývalé ruské říše, jako lakmusový papírek národnostních postojů ruské emigrace, mezi níž nemá projekt naději na úspěch, a lituje ji jako názorově roztržštěnou. Ironizuje nicméně socialistický patos eserů slovy „Když však socialisté hovoří o Ázerbájdžánu, nemohou se očividně nedotknout problémů všehomíra.“

mělo být vše ostatní podřízeno - počínaje chápáním kozácké historie, přes zpravodajství ze světa i stepního domova tištěném ve Volném Kozáctvu, až samozřejmě po jasně formulovaný politický program -, pak i mezi nimi dvěma samotnými můžeme hledat spíše vztah subordinační než rovnocennosti. Výše už jsem naznačil možnost dvojí interpretace kozáckého demokratického. Evropská třicátá léta s dopady hospodářské krize se stala skutečnou prověrkou systému kapitalistické demokracie, přičemž množství mladých demokracií ji pojalo jako výzvu demokratickému uspořádání a odpovědělo na ni tíhnutím k autoritativnějším formám vlády. Když volní kozáci například v roce 1928 oslavovali desetileté výročí obnoveného státního života Polska, činili tak půltřetího roku po Piłsudského převratu, který v Polsku nastolil „sanační“ režim s autoritativními prvky řízení, a bez jakéhokoli komentáře polské vnitropolitické situace přáli obnovenému národnímu státu další roky úspěšného vývoje.

Momentem, kdy, jak se zdá, šlo o obranu demokratického principu mezi samotnými samostijniky, bylo založení časopisu Kozácko (*Kazakija*), tedy už výše zmíněná secese části redakce Volného Kozáctva. Vznik konkurenčního volnokozáckého periodika totiž redakce Kozácka objasňovala diktátorským počínáním faktické hlavy VK a „Polního Atamana“ volných kozáků Ignata Bilého, kterého obviňovala, že z VK vytvořil svou osobní tribunu a že nerespektuje orgány Jednoty volného kozáctva.¹¹⁴ Jablkem sváru se v tomto smyslu stal i návrh Svazové Ústavy Kozácka otištěný ve VK na začátku roku 1932.¹¹⁵ Sanža Balykov ji o dva

¹¹⁴ *Три фактора в нашем начинании*. Казакия-Козácko. Ноябрь 1934, №1, с. 1.

¹¹⁵ Čtyřdílň v Вольное Казачество-Вільне Козацтво, 10 января - 25 февраля 1932, №№96-99.

roky později na stránkách Kozácka podrobil zevrubné kritice.¹¹⁶ V ní pochybuje, že předložená konstituce odpovídá „národnímu duchu kozáckému“, a našel její vzor v Konstituci Spojených států amerických, která údajně vězí v monarchické minulosti více než moderní ústavy evropské. Autor polemiky navíc obviňuje Bilého z objednání ústavy podle jeho osobních parametrů - kritizuje široké pravomoci Svazového Prezidenta-Atamana zakotvené v §155-197 (například právo anulujícího veta namísto odkládacího nebo jmenování regionálního úřednictva, což je podle Balykova v rozporu s deklarovaným federativním principem). Federalismus je prý popřen také samotným postupem: nejprve byla vypracována svazová ústava a poté vyzvány (ještě neexistující) dílčí celky k následování podle vzoru; přirozenější je podle autora polemiky tvořit spolkovou ústavu až podle ducha ústav dílčích. Přestože Balykov oceňuje záměr dát text předem k dispozici k dalšímu okomentování plénu volných kozáků, celkově text odmítá jako odporující kozáckému principu decentralizované lidovlády a federalismu.

Zdá se tedy, že spor mezi stoupenci atamana Bilého a volnými kozáky seskupivšími se kolem bratislavského časopisu Kozácko je průvodním jevem národního hnutí, které „zahrnuje jako svůj předpoklad vedle potřeby identity a strachu ze „smrti“ ještě další antropologickou konstantu - touhu po moci“¹¹⁷, a že tedy „bilystický“ exces nachýlený na stranu vlády pevné ruky byl odhalen demokratickým křídlem volnokozáckého hnutí, které nenalezlo lepší způsob, jak se od něj distancovat než založením nového periodika, a že tak náš svár demokratického a separatistického principu vznikl jen v osobní rovině a v té i zůstal. Další myšlenkový vývoj textů

¹¹⁶ Бальков, С.: Опыт разбора проекта конституции Казакии. Казакия-Козácko. Июнь 1934, №3, с. 21-25.

¹¹⁷ HROCH, M.: *V národním zájmu. Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*. Praha 1999, s. 106.

v časopise Kozácko v kontextu soudobé politiky však spíše naznačuje, že myšlenka separatismu byla nadřazena demokratické ideologii napříč volnokozáckým hnutím. Zdá se, že tomu stěží mohlo být jinak v letech, kdy zdaleka nejzávažnějším legitimizujícím principem moci byl princip národního státu, kdy naprosto nejnezbytnější podmínkou spravedlivého národního života byla existence v podmínkách suverenity a kdy tedy dosažení národního státu bylo pro národy, jimž se ho bezprostředně po první světové válce dosáhnout nepodařilo, úplně prvotním cílem, po jehož dosažení bylo teprve možné promýšlet podobu správy veřejných záležitostí. Jinými slovy, realizace separatismu byla nutná, realizace demokratické ideologie tak, jak ji dnes vyznáváme, byla jednou z možností. Proto se redaktor Kozácka v dubnu 1939 raduje s „osvobozeným slovenským národem“, který „se s entuziasmem a vírou v lepší příští chopil budování státu“, přestože nabytá samostatnost byla jen zdánlivá, neboť byla vykoupena těsným spojenectvím s nacistickým Německem a přizpůsobením se jeho hodnotám.¹¹⁸ Můžeme předpokládat, že podobnou radost měli volní kozáci ze vzniku dalšího loutkového státu Osy, ustašovského Chorvatska, v jehož případě Německá říše a její spojenci rovněž využili potenciál, který skrývala frustrace z neuspokojení tak základní potřeby, jako je národní stát.

2.4.3.4 ROLE EMIGRANTSTVÍ

Vedle proklamovaného demokratismu, který se do minulosti promítal stylizací historických kozáckých vojsk jako demokratických států a do budoucnosti ve formě promýšlení uspořádání budoucího Kozácka, a státoprávní identity, jež ve „zlatém věku“ kozáctva zdůrazňovala suverénní vystupování Vojska Donského a budoucnost viděla jednoznačně v nezávislé federaci kozáckých vojsk, spoluvytvářel volnokozáckou identitu konečně i

¹¹⁸ Nepodepsaný autor oslavuje Slovenský štát v článku na zadní obálce v Казакия-Козácko. Апрель 1939, №32.

aspekt emigrantství, a i ten můžeme rozložit do dvou časových dimenzí. V historické perspektivě se kozáčtí separatisté vnímali jako součást širšího (v diachronním smyslu) společenství kozáků za hranicemi „vlasti“, jakkoli je tento pojem až dítětem nacionalistického paradigmatu. Autor článku *Kozácké emigrace* tak vnímá volné kozáky jako dědice exilové tradice donských kozáků starověrců z osmdesátých let 17. století, těch, kteří prchli po porážce Bulavinova povstání na osmanskou Kubáň či Záporožců, kteří se po „zradě“ hetmana Ivana Mazepy, ukryli před hněvem Petra Velikého na tatarském Krymu.¹¹⁹ Zatímco soudobá ruská emigrace (jak ta z řad předrevoluční buržoazie, tak i různých politických stran) byla samostijniky vnímána jako prvek, který je ruskému lidu cizí a který sám ruský lid do emigrace poslal tím, že se rozhodl pro bolševický ne-řád, ocitli se kozáci vně své vlasti kvůli působení vnějších sil, v důsledku porážky ve válce, v níž proti severnímu mužickému nepříteli bránili své svrchované země podobně jako Ukrajinci nebo Gruzínci.¹²⁰ To je tedy budoucí perspektiva (volno)kozácké emigrace - kozácká nacionalistická inteligence jako avantgarda osvobozovacího boje, která sehraje dějinnou úlohu citlivého pozorovatele a usměrnitele nálad masy k žádoucímu cíli.¹²¹

Kromě toho hraje prvek emigrantství pro kozácké separatistické hnutí roli nacionálně apologetickou - podle S. Fedorova je na příkladu kozácké emigrace zřetelná síla kulturní integrity, jaká může být vlastní jen národnímu společenství. To ukazuje na kozáckých stanicích, které

¹¹⁹ *Казачьи эмиграции*. Вольное Казачество-Вільне Козацтво, 25 января, №4.

¹²⁰ *Эмиграция казачья и эмиграция русская*. Вольное Казачество-Вільне Козацтво, 25 декабря, №2, с. 11-13.

¹²¹ БАЛЫКОВ, С.: *О многонациональных государствах*. Вольное Казачество-Вільне Козацтво, 10 марта 1932, №100, с. 19-22. Autor parafrázuje Masaryka, když píše o roli inteligence jako malé skupiny, která tvoří revoluce a velké události tím, že dokáže postihnout a usměrnit náladu masy, myšlení lidu.

existovaly dlouhou dobu v Anatolii či části Osmanské říše na území dnešního Bulharska a přitom si jejich obyvatelé zachovali nebývale silnou kozáckou kulturní identitu (*byt*).¹²² Vzpomeneme-li však na slavonské, banátské nebo třeba i moldavské Čechy a jejich jazyk čestější než čeština, snadněji si uvědomíme již výše naznačenou skutečnost, totiž že vztahování kolektivu k cizím kulturám je na jedné straně momentem zrození etnika, protože etnická identita vzniká vědomím odlišnosti vůči kulturám jiným, neboť tlesknutí jedné ruky není možné. Na druhé straně je však v tentýž moment okamžikem zániku jeho „autenticity“, protože stykem s jinou kulturou se nenávratně ztrácí někdejší (neexistující) nehybný stav absolutní čistoty a etnikum je vrženo do víru střetávání s cizím, které ho deformuje v nespočtu vektorů, jejichž základní osa se pohybuje mezi asimilací a vymezením. Chci říct, že anatólští kozáci a banátské Čechy si v kulturní izolaci zakonzervovali své zvyky nikoli přesto, ale proto, že byli obklopeni cizí kulturou, a zůstává otevřenou otázkou, zda je tím jejich podoba kultury „čistější“, anebo deformovaná existencí v podmínkách „ohrožení života“. Který vývoj je neutrálnější? Podobné otázky si Fedorov neklade a taková schopnost kozáků uchovat si vlastní kulturní identitu (v kontrastu se snadností, s jakou jsou prý naopak asimilováni velkoruští příchozí do kozáckých zemí) je pro něj dokladem kozácké nacionality, která je tak vyšší úrovně než třeba ta velkoruská.

2.4.4 POHLED ZVENČÍ

Když jsme se v části pojednávající o spolkové činnosti zamýšleli nad politickým vědomím dělícím svět na dvě nesmiřitelné části, dotkli jsme se také v obecné rovině vztahů mezi jednotlivými politickými proudy ruské emigrace v Československu. Poté, co jsem na základě voln kozáckého tisku

¹²² ФЕДОРОВ, С.: *Образование народа и казачество*. Вольное Казачество-Вільне Козацтво, 25 апреля 1928, №10, с. 14-15.

nastínil, jak kozáci-separatisté chápali sami sebe a své ideové protivníky, je třeba se naopak aspoň zběžně podívat na volnokozácké hnutí očima ostatní emigrace. Není možné se zde samozřejmě zabývat polemikou každého ruskoemigrantského politického hnutí s volnokozáckou myšlenkou, budou nás zajímat především styčné body mezi dílčími pozicemi a obecný náhled na hnutí kozáckého separatismu. Když pařížský Kozácký svaz rozesílal koncem dvacátých let anketu „o minulosti, současnosti a budoucnosti kozáctva“ významným představitelům soudobé kozácké i nekozácké ruské a ukrajinské emigrace, nebyly otázky formulovány o mnoho konkrétněji, než jak stojí v podtitulu sborníku, který z akce vzešel. Dotazovaní byli požádáni vyjádřit se podle svého gusta k problémům, které v souvislosti s kozáctvem považovali za nejdůležitější. Někteří respondenti odpověděli několika řádky, jiní (Ščerbina) se prezentovali desítkami stran textu. Tvůrčí svoboda, kterou měli oslovení v psaní svých příspěvků spolu s tím, jak často došla řeč na kozácký separatismus (v příspěvcích „gosudarstvenniků“ často, v textech separatistů pochopitelně vždy), nám poskytuje svědectví, jak významným prvkem volnokozáctví mezi emigrantskými identitami bylo, nehledě na jeho faktické rozšíření mezi samotnými kozáky. Největší výpovědní hodnotu pro nás mají vyjádření představitelů, kteří se na politické ose pohybovali blíže středu - konstitučních demokratů a eserů, protože jejich soudy si nad aktuálními problémy podle mého názoru dokázaly zachovat největší nadhled (pomineme-li vědomí nezbytnosti samotné integrity Ruska - šlo ve většině případů přece jen o státníky). Jako příklad jsem vybral tři významné činitele březnové republiky - hlavu konstitučních demokratů, ministra zahraničí Prozatímní vlády a historika Pavla Miljukova, člena ústředního výboru kadetů a významného historika působícího v Praze Alexandra Kizevettera a předsedu Prozatímní vlády, esera Alexandra Kerenského. Příznačné je, že o svébytnosti kozácké kultury a nezbytnosti jejího zachování nepochyboval ani jeden z liberálů, ať už ji definoval jakkoli (Kerenskij: „mnohotvárnost místního politického a společenského

uspořádání“, Kizevetter: „svéráz životního řádu“, Miljukov: „kulturní skupina“) . Podle všech tří státníků bude jednotné Rusko tím pevnější, čím větší prostor poskytne kulturní autonomii jeho obyvatel. Multikulturní říše skutečně nemůže dlouhodoběji fungovat na základně represe (jak jsem se již zmínil při zamyšlení nad kolonialistickým zmuzejňováním kozáků sovětským režimem). Zatímco však Miljukov jen mnohoznačně naznačuje, že jako kulturní identita se kozáctví nemůže zachovat, ale že vývoj společensko-politického uspořádání společnosti nutně modifikuje její náplň, Kerenskij píše o budoucím federativním Rusku, kde „nebudou žádné důvody k psychologickému odcizení mezi jednotlivými kulturními skupinami ruského lidu (*naroda*)“ a považuje tak vědomí kozáků separatistů o nepřátelství mezi Velkorusy a kozáky za uměle vyvolané.¹²³ Pojetí kozáckého separatismu „*gosudarstvenniky*“ v emigraci jako škodlivého pro budoucí uspořádání graduje v úvaze Alexandra Kizevettera, který měl z pražského druhého domova jistě s volnokožáckou ideou nejbezprostřednější zkušenost. Jako podmínku pro to, aby se kozáctvo stalo tvořivým prvkem v procesu uspořádání budoucího Ruska, vidí Kizevetter ze strany kozáků jednak v odmítnutí idealizace své minulosti, kde se vedle neustále omílaného „principu rovnosti a bratrství“ projevovaly nejružnější sociální třenice mezi vrstvami kozáckého obyvatelstva, a jednak zavrnutí současných snah přetrhout historickou tradici kozáctva jako integrálního prvku ruské státnosti, kterou překrucují představitelé kozáků, „kteří v souladu se separatistickými tendencemi a navzdory historické skutečnosti, vytahují nesmyslné teorie o tom, že kozáctvo je zvláštním národem, odděleným od ruského.“¹²⁴ Je pochopitelné, že lidé, kteří v euforické době březnové republiky měli v rukou otěže, jejichž pomocí si mysleli, že je

¹²³ *Казачество: мысли современников о прошлом, настоящем и будущем казачества*. Paříž 1928, s. 51.

¹²⁴ Tamtéž, s. 53.

možné transformovat náplň celistvého Ruska ze samoděržavného na liberálně demokratickou, a kteří v emigraci věřili, že se to časem podaří s humanitární a intelektuální pomocí republikánského zahraničí, cítili hořkost ze zmařené práce, která mohla vybudovat lepší svět pro všechny (i pro kozáky), když viděli, jak nejrůznější skupiny (od Ukrajinců, přes kozáky po Sibiřany) vidí jediné východisko v roztrhání jejich Ruska na části. Zároveň je však na reakcích představitelů Prozatímní vlády vidět, jak novou kvalitou kozácký separatismus po březnové revoluci byl a jak silně myšlenka národního státu mezi kozáky rezonovala, přestože jich byla většina spjata s ruskou státností.

2.4.4.1 UKRAJINSKO-KOZÁCKÁ SEPARATISTICKÁ VZÁJEMNOST

V rámci citované kozácké ankety byl dotázán i hetman bývalého Ukrajinského státu Pavlo Skoropadskyj. Ten ve své úvaze představil svou koncepci přeměny svobodného kozáctva na služebný stav ruských imperátorů, která se úplně překrývala s tím, jak volní kozáci sami interpretovali kozáckou minulost.¹²⁵ Kozáky-separatisty přitom považoval za progresivní část kozáctva, která není zatížena ruskou státní propagandou, a to opět, aniž by byl na volné kozáky přímo tázán. Stejně jako volní kozáci litoval také někdejších rozepří Ukrajiny a Vševelikého vojska donského, z nichž pak měla užitek centralistická bolševická Moskva. Nemalý vliv na volnokozácké vyjadřování sounáležitosti s ukrajinskými národovci v textech Volného Kozáctva měla jistě společná zkušenost Bílého a Frolova z Ukrajinské fronty. Kubáňce navíc poutala k Ukrajině identifikace s potomky Záporožců, přesídlených na Kubáň za Petra Velikého - na Kubáni počátku dvacátého století se mluvilo jak ukrajinsky, tak rusky a se jmény Kubáňců v emigraci se můžeme setkat jak v ukrajinském, tak ruském přepisu (Fedir Ščerbyna - Fedor Ščerbina, Serhij Fedoriv - Sergej Fedorov,

¹²⁵ Tamtéž, s. 63-65.

apod.). Obálka Volného kozáctva nesla jak ruský (*Volnoje Kazačestvo*), tak ukrajinský (*Vil'ne Kozactvo*) název, což můžeme chápat jako snahu redakce (Bilého) zaujmout a přitáhnout do volnokozáckého tábora tu část ukrajinské emigrace, která si zakládala na svém kozáckém původu. Ukrajínští kozáci měli nicméně své vlastní emigrantské organizace, které trpěly podobnými neduhy nesmiřitelnosti názorových proudů.¹²⁶

3 ZÁVĚR

Fenomén nacionality kozáctva, kterému se tato práce věnovala především v rámci meziválečné kozácké emigrace, dosud není uzavřenou kapitolou. Kozácká separatistická myšlenka, která si během druhé světové války prostřednictvím účasti části volných kozáků v bojích proti Sovětskému svazu zavdala s nacistickou mocí, se ze strachu z jednotek NKVD postupujících za linií osvobozující Rudé armády přemístila z Československa do pozdějšího spolkového Německa a za oceán. Dnes se kozáci v Rusku snaží o uznání kozácké národnosti, na druhé straně se ochotně podvolují muzealizačnímu úsilí státu a jeho snaze redefinovat kozáctví jako službu ruské státnosti. Kozácké organizace fungují oficiálně jako orgány „ochrany veřejného pořádku“ (*Московское городское казачье общество*). Při Úřadu prezidenta Ruské federace funguje Rada při Úřadu prezidenta RF pro záležitosti kozáctva, která vznikla s cílem „podpory uskutečňování státní politiky vůči ruskému kozáctvu“.¹²⁷ V rámci Centrálního federálního okruhu vzniklo *Centrální kozácké vojsko* složené z potomků především vykořeněných donských kozáků, které se zapsáním do Státního registru kozáckých spolků stalo jedinou legální kozáckou

¹²⁶ Viz např. RACHŮNKOVÁ, Z. - ŘEHÁKOVÁ, M.: *Práce ruské, ukrajinské a běloruské emigrace vydané v Československu 1918-1945*. Praha 1996, heslo Українське вільне козацтво.

¹²⁷ Formulace z oficiálního webu www.kazakirossii.ru [cit. 2012-07-30]

organizací v centrálním Rusku, silně provázanou jak se státní administrativou, tak s Ruskou pravoslavnou církví. Pobočkou této organizace je i pražská Vyslanecká trojická kozácká stanice, jejímž prvním atamanem byl archimandrita Sergij, představený uspenského chrámu na Olšanských hřbitovech. Podobnou tendenci vykazují i kozáci na Ukrajině - hlavním smyslem existence centralizovaného Ukrajinského registrovaného kozáctva je „napomáhat rozvoji Ukrajiny jako svrchovaného, nezávislého, demokratického právního státu, s kozáckým modelem demokracie, který harmonicky sjednocuje svobodu s disciplínou a pořádkem ve státě.“¹²⁸ Stanislav Auský komentuje (jiné, ale) podobné aktivity kozáctva (resp. ruského státu) slovy: „Společnost 21. století je všeobecně zaměřená na poskytování služeb a kozáctvo si vybírá službu pro stát.“¹²⁹

Současný boom zájmu o fenomén kozáctva především z pozice vojenské historie na jedné straně zpřístupňuje emigrantské materiály a houževnatě excerpuje dále využitelnou archivní a memoárovou faktografií, na druhou stranu ale komplikuje už tak nepřehlednou situaci tím, že emigrantskou politickou publicistiku často prezentuje jako vědeckou pravdu.¹³⁰ Není proto jednoduché se v materiálu zorientovat a i vzhledem k politické pestrosti kozácké emigrace někdy nezbývá, než se obrátit k pramenům.

¹²⁸ Oficiální formulace z <http://www.kozatstvo.org.ua/ua/> [cit. 2012-07-30]

¹²⁹ AUSKÝ, S. A.: *Kozáctvo. Poslední nástup a zánik*. Praha 2003, s. 252.

¹³⁰ Jako například právě Auský, který v textech o kozácké emigraci předkládá volnokozácké hledisko jako kozácké vůbec. Když například píše, že „přivrženci „jednotného a nedělitelného Ruska“ se dali do takového povyku a tak protestovali proti založení samostatného kozáckého státu, že část kozáckých politických činitelů se vzdala předčasně tuto ideu zavrhl.“, nemá už na zřeteli, že v onom povyku jsou velkou měrou zastoupeny právě kozácké hlasy. AUSKÝ, S. A.: *Kozáci*. Praha 1999, kapitola *Kozáci v emigraci*.

Vzhledem k tomu, jak byli kozáci během moderní doby využíváni pro nejrůznější propagandu, rozhodl jsem se v úvodu práce podat přehled základních historických narativů, které s kozáctvem pracují. Mezi jednotlivými pojetími kozáckých dějin nejde samozřejmě o to, že by každé fabulovalo nový příběh, ale o to, který aspekt bude zdůrazněn. Jde v první řadě o ruský národně-státní diskurz, pro nějž jsou kozáci původem obyvatelé středního Ruska a polsko-litevské *rzeczpospolity*, kteří před nesnesitelnými podmínkami zbíhali do kočovníky vylidněných černomořských stepí Podněpří a Podoní. Podle tohoto narativu se záhy stávali námezdnými obránci ruských hranic. Toto schéma můžeme považovat za primární proto, že další způsoby výkladu kozáckých dějin na něj buď navazovaly, nebo se vůči němu vymezovaly. Sovětská historiografie, dědic nejlepších tradic ruského imperiálního dějepisce, zarámovala zbíhání nevolníků třídním bojem a vyzdvihla nepokoje vedené atamany Bulavinem nebo Pugačovem jako rolnické vzpoury. Masová účast kozáků na bílé straně občanské války byla retušována a vysvětlována bariérou, kterou postavila kozácká vládnoucí třída mezi vykořisťované mužiky a vykořisťované řadové kozáctvo. Ukrajinské nacionální historické vyprávění zdůraznilo v osobě Mychajla Hruševského protiklad pojmu „kozactvo“ jako organizované společenství šestnáctého a sedmnáctého století a „kozačyna“ jako způsob života ve stepi, který vznikl dávno před zbíháním ruských rolníků. Původně svobodní kozáci se podle ukrajinského národního historika stávali organizovaným stavem tím, jak se administrativa polsko-litevská a ruská snažila regulovat kozácký živel jejich registrováním a postupně si je připoutala. Symbolem podřízení kozáků (tedy Ukrajiny) moskevské Rusi a zároveň zdrojem národnostních kontroverzí se stala Perejaslavská rada roku 1654. Volnokozácká identita, tedy sebepojetí kozáků-separatistů, jimž se tato práce věnuje, má počátky kozáků v autochtonním obyvatelstvu kozáckých zemí, jimž byla především směs slovanských zemědělců a turkických etnik. Někteří kozáčtí autoři jdou až do

téměř mýtické minulosti a odvozují kozáky od Skythů a Alanů. Suverénní kozácké státy pak zpravidla nemají počátek, ale mají jasně daný konec - v případě Vojska donského je jím počátek éry atamanů jmenovaných carem roku 1708. Koncepce volných kozáků toužících po suverénním kozáckém státě je postavena na tezi, že celé dějiny byli kozáci využíváni mocí, ale teď nastal čas, aby se zaměřili na své vlastní zájmy.

Klíčovým pojmem dvacátého století pro jakýkoli kozácký historický narativ je „raskazačivanije“. Ten však může mít různou náplň. Kozáčtí nacionalisté jej ve své publicistice používali ve smyslu brutální represe válečného komunismu, ale aplikovali jej plošně na celé sovětské období. Marxisticko-leninská historiografie v pozdně sovětském období začala opatrně ukazovat na přehmaty, jichž se jedinci nebo strana ve vypjaté době občanské války dopouštěla. Začala už přitom ale mluvit o raskazačivaniji jako o spontánním procesu industrializujícího se Ruska. Tento koncept pojmu „raskazačivanije“ je pak dále rozvíjen v postsovětském dějepisectví.

Ústřední a původnější částí práce je ta, kterou jsem uvedl záhlavím *Hnutí volných kozáků jako výraz kozáckého nacionalismu*, a která obsahuje především rozbor volnkozácké publicistiky motivovaný snahou postihnout rysy kozácké nacionální sebeidentifikace. Část je uvedena nastíněním problémů, kterými se zabývá současné bádání o nacionalismech. Fakt, že kozáčtí separatisté se ve svých textech často odvolávali na (společenskou) vědu jako na autoritu zaštiťující jejich argumenty, pro mě byla motivací zamyslet se nad funkcí vědy nejen z pozice volnkozácké, ale rovněž funkce vědy jako konstituenta kozáckého národa v podmínkách Sovětského svazu, protože po krachu sovětské ideologie se tyto dva procesy setkaly a spolupůsobily při další fázi kozáckého sebeuvědomování. Samotná kozácká emigrace z mnoha důvodů nebyla politicky jednotná a tak je prostor před samotným jádrem této části práce věnován vztahu hlavních ideologických skupin, ale zmíněna byla i nepolitická uskupení. Zhruba jsem načrtnul

biografie nejvýznamnějších osobností volnokozáckého hnutí v Československu, aby bylo lépe vidět, z jakých kořenů kozácký separatismus rostl. Pro přiblížení atmosféry, ve které pražská ruská emigrace tvořila, bylo nakonec ještě třeba věnovat pozornost právnímu ukotvení spolkového života.

Rozbor textů volnokozácké publicistiky se soustředil především na dvě konstanty volnokozácké ideologie - na deklarovaný demokratismus zakořeněný v kozácké duši a samotnou dřeň separatistické identifikace - ideu samostatného národního kozáckého státu. Oba ústřední motivy jsem sledoval jak v plánu historickém (ve volnokozácké interpretaci vlastních dějin), tak v jím současných snahách. Pečlivá četba mě přitom přivedla k závěru, že idea státu stála v kozáckém štábním myšlení nad demokratismem. Emigrantství jako neoddělitelná součást života separatistických kozáků přitom hrálo jednak roli udržovatele sounáležitosti s exulantskou minulostí kozáctva, a jednak bylo argumentem v nacionální ideologii: hle, naši předci strávili staletí v cizím prostředí a nebyli asimilováni. Kapitulu o volnokozáckém hnutí jsem zakončil krátkým exkurzem do prostředí emigrace z bývalé ruské říše obecně, abych tak ukázal, jak byli kozáci-samostijnici viděni prizmatem „jedinonedelimeců“ na jedné straně a spolubojovníky za osvobození svého národa na druhé.

Nerad bych, aby práce vyzněla jako prostá relativizace hodnoty národní ideje. Přestože je totiž i tento prvek nutně její součástí, byl by takový výsledek v kontextu dosavadního bádání o nacionalismech stěží obohacující. Jak si navíc všímá Benedict Anderson, není třeba z nacionalismu jako takového dělat strašáka, neboť vedle vražedné nenávisti, kterou vyprodukoval, a se kterou je asociován především, se stal nevysychajícím zřídlem vzájemné lásky a solidarity lidí, kteří se nemohli nikdy osobně poznat. Rovněž uvedení kozácké národní myšlenky do vztahu k obecným prvkům národních hnutí je jen dílčí součástí textu. Cílem bylo

kozácké národní hnutí uchopit jako součást „Ruska mimo Rusko“ a nastítnit vztahy s jinými emigrantskými proudy. Kritické vyslechnutí různých vyprávění kozácké identity a jejich vztahu k té volnokozácké nás na jedné straně učí autonomně přemýšlet nad texty a na druhé straně pokorně naslouchat různým pravdám.

4 РЕЗЮМЕ

Предлагаемый текст обладает амбицией стать составной частью двух исследовательских корпусов. Во-первых, моё внимание сосредоточилось на конкретной группе эмигрантов из бывшей Российской империи, действовавших в Чехословакии, а именно на течении казаков-сепаратистов, на так называемом «вольноказачьем движении». Поэтому естественно, что текст первично относится к довольно закрытому набору работ, посвященных судьбам «России вне России». С другой стороны, вышеупомянутое эмигрантское течение выделяется среди общественно активных эмигрантских деятелей настолько ярко своей националистической риторикой (чем не говорю, что оно единственное), что каждый текст, им интересующийся, совсем естественно включается и в корпус текстов, исследующих общие принципы возникновения современного национального сознания.

Работа разделена на две основные части, из которых первая по характеру своему более теоретическая, раскладывая общий дискурс казачества как такового на наиболее жизнеспособные парадигмы, чтобы во второй части читатель мог легче сориентироваться в стратегиях, использованных теми или другими сторонами политических полемик. Эта вторая часть сосредоточится уже на данное конкретное идеологическое течение и старается уловить в его собственном дискурсе основные элементы его представлений о самом себе.

Итак, в первой части стараюсь прежде всего привести трактовку казачьей истории из позиций российского государственного историографического повествования (или же советского марксистского и постсоветского, которые его далее развивали), и украинского и казачьего национализма. Наибольшим потенциалом контroversий среди этих нарративов, насколько я заметил, обладает

момент «зарождения казачества» и процесс привязания казачества к российской государственной власти. Причём суть разниц между этими парадигмами заключается не в том, что бы каждая из них создавала совсем другое повествование, а в том, что каждая ставит акцент на отдельный аспект.

Русская историография, стоящая на стороне российской государственности, понимала казаков, прежде всего, как русских крестьян или бродяг, искавших на южных окраинах Руси лучшие условия своего существования. Значит, казак по этой концепции был Русским. Марксистско-ленинская наука подчеркнула социальный аспект поступка этих беженцев, вызванного угнетением феодальным правящим классом. Суть украинского национального взгляда на казачество заключается, словами Михаила Грушевского, в чётком отделении «козацтва» как организованного общества людей шестнадцатого и семнадцатого веков и «козачини» как жизненного уклада автохтонного населения черноморских степей, «старого как Украина сама». Казачьи историки настаивают на автохтонном происхождении казачества из славяно-тюркского населения Поднепровья и Подонья и некоторые возвращаются даже к Скифам и Сарматам. Причём сутью казачьего националистического взгляда на корни казаков является не настолько тезис об автохтонности, так как он присутствует частично у всех трактовок, насколько отрицание миграции русского населения как этногенетического фактора.

Процесс привязывания казаков к российской императорской власти как служебного сословия не был предметом чрезвычайного интереса российских историков, так как служебность казаков воспринималась как естественная. Если уже, то казаки стали нести службу русским князьям ещё после распада монгольской империи. Для советских историков не представлялся этот процесс переломом, так как

казачество всё же служило феодалам - всё равно выборным ли атаманам или императорскому правлению. Украинская трактовка видит этот процесс как результат намеренных усилий польско-литовского и русского государств регулировать непредвиденную стихию казачества. В вольноказачьем самосознании всегда очень важную роль играл момент насильственного прерывания независимого существования Всевеликого войска донского Петром Великим и назначение атаманов с этой поры императорской бюрократией. Целью казаков-сепаратистов было вернуться назад в «золотое время» казачества до этого петровского разгрома. Безуспешными попытками сделать это они считали булавинское и пугачёвское восстания.

У рассказывания как для казаков стержневого термина их истории двадцатого века рассматривается развитие его семантики - с первоначально чистой репрессии и попытки физически казачество уничтожить к более сложному содержанию, включающему и стихийно проходящие процессы дореволюционной России, когда с одной стороны казаки сами требовали упразднения казачьего сословия из-за трудности, с какой служба стала связываться во время индустриализации, и с другой стороны капиталистическими связями растворялись традиционные отношения в станицах.

В вступительной главе второй части я привел основные проблемы, решаемые исследованием возникновения современных наций. В связи с тем, какую роль играет историография и ссылки к социологии на страницах сепаратистского журнала Вольное Казачество, я постарался обдумать функцию науки в возникновении сознания казачьей национальности. Так как советская наука сыграла подобную роль, хотя и не хотя, в развитии казачьей этнической идентификации, я установил отношение этих двух тенденций и их взаимодействие после общественных изменений периода перестройки. Перед самим

анализом понимания вольных казаков самими собой надо было обратить внимание на отношения между разными идеологическими группировками казачьей эмиграции и на то, что даже политика как таковая не представляет собой единственный тип идентификации. Краткие биографические очерки видных деятелей вольноказачьего движения приведены по той причине, чтобы осознать, во-первых, их гетерогенность, но, во-вторых, общие элементы, оказавшие влияние на их вольноказаческость. Чтобы лучше представить себе атмосферу, в которой эмигрантские организации работали, и осознать, какие и насколько релевантные источники оставила нам их деятельность, я описал в грубых чертах правовую базу жизни обществ в Чехословакии. Частью этой главы было также размышление над отношением чехословацких властей и Объединения вольного казачества.

Ядро второй части дипломной работы составляет анализ вольноказачьей публицистики, печатанной в журнале Вольное Казачество и Казакия, с целью установления их общих черт в связи с презентированием вольными казаками себя самих. При этом я нашёл две основные постоянные величины вольноказачьей идеологии. Во-первых, это естественный казачий демократизм, который всегда противостоял российскому деспотизму и который является и строительным материалом для будущего казачьего государства - Казакии. Вторая константа вольноказачьей мысли - это именно идея суверенного государства, идея самоопределения казачьей нации. Этой цели не могло быть, по мнению вольных казаков, достигнуто иначе, чем войной с советской Россией. Однако, внимательное чтение вольноказачьей публицистики не оставляет читателя в сомнениях, что идея самостоятельного государства подчинила себе вольноказачью демократическую идеологию до того, что момент народоправства уступал самоопределению в моментах, когда оба из них исключали

друг друга. Эмигрантство в идеологии казаков-сепаратистов связывало, с одной стороны, вольноказачью эмиграцию с историческими казачьими «эмигрантами», и с другой стороны, «доказывало» казачью национальность в связи с неразрывным казачьим бытом.

Другими глазами мы посмотрели на казаков-самостийников с точки зрения персонажей, с одной стороны связанных с Временным правительством, и поэтому настаивающих на единой и неделимой России, и с другой стороны сочувствующих казачьим сепаратистским стремлениям - Украинцев, которые тоже мечтали о собственном государстве.

BIBLIOGRAFIE

ODBORNÉ ČLÁNKY

BÜRGERS, J.: *Bohdan Chmel'nyc'kyj und der Kosakenmythos in der postsowjetischen Ukraine*. In: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 50 (2002), Stuttgart.

HOLQUIST, PETER: *From Estate to Ethnos: The Changing Nature of Cossack Identity in the Twentieth Century*. In: SCHLEIFMAN, NURIT: *Russia at a crossroads: History, memory and political practice*. London 1998, s. 89-124.

HUDSON, H. P.: *History of Ukraine-Rus', 7, The Cossack Age to 1625* by Mykhailo Hrushevsky, Bohdan Struminski. In: *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 32, No. 1 (Spring 2001).

MENNING, B.: *The Emergence of a Military-Administrative Elite in the Don Cossack Land, 1708-1836*. In: PINTNER, W. - ROWNEY, D. (eds.): *Russian Officialdom*. Chapel Hill, North Caroline 1980.

PETRUSEK, M.: *Die ukrainische Soziologie in der Emigration: Olgierd Bočkovskij - Begründer der "Natiologie" und Mykyta Šapoval - Interpret des Werkes Masaryks*. In: KOSTLÁN, A. (ed.): *Wissenschaft im Exil. Die Tschechoslowakei als Kreuzweg 1918-1989*. Praha 2004.

PLOKHY, S.: *The Ghosts of Pereyaslav: Russo-Ukrainian Historical Debates in the Post-Soviet Era*. In: *Europe-Asia Studies*, Vol. 53, No. 3 (May 2001).

TESAŘ, J.: *Emanuel Moravec aneb logika realismu*. In: *Dějiny a současnost*, č. 1, 1969.

TSCHEBOTARIOFF, G. P.: *The Cossacks and the Revolution of 1917*. In: *Russian Review*, Vol. 20, No. 3 (Jul., 1961).

ВЕБЕР, В.: *Политическая структура русской межвоенной эмиграции в Чехословакии и Русская акция помощи*. In: *Русская акция помощи в Чехословакии. История, значение, наследие*. Прага 2012.

ФУТОРЯНСКИЙ, Л.И.: *Рецензия на книгу. А.П. Ермолина "Революция и казачество"* In: *Вопросы истории КПСС*. 1985. № 9.

ХМЕЛЕВСКИЙ К.А.: [рец. на:] *А. И. КОЗЛОВ. Возрождение казачества: история и современность (эволюция, политика, теория)*. Ростов-на-Дону. Издательство Ростовского университета. 1996. 248 с. In: *Вопросы истории*. № 12, 1997.

MONOGRAFIE

ANDERSON, Benedict: *Představy společnosti. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha 2008.

AUSKÝ, S. A.: *Dobrovolníci a Druhá světová válka*. Praha 2007.

AUSKÝ, S. A.: *Kozáci*. Praha 1999.

AUSKÝ, S. A.: *Kozáctvo. Poslední nástup a zánik*. Praha 2003.

BARŠA, Pavel - STRMISKA, Maxmilián: *Národní stát a etnický konflikt: politologická perspektiva*. Brno 1999.

DEUTSCH KORNBLATT, J.: *The Cossack Hero in Russian Literature: A Study in Cultural Mythology*. Madison 1992.

FURET, F.: *Promýšlet Francouzskou revoluci*. Brno 1994.

HRABOVÁ, L.: *Stopy zapomenutého lidu. Obraz dějin Polabských Slovanů v historiografii*. České Budějovice 2006.

HROCH, Miroslav: *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha 2009.

HROCH, Miroslav: *V národním zájmu. Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*. Praha 1999.

PAKOSTA, O.: *Donský kozák Michail Fedorovič Frolov (1897-1930)*. Litomyšl 2009.

PLOKHY, S.: *Tsars and Cossacks. A study in iconography*. Cambridge, Massachusetts 2002.

SLÁDEK, Z. - BĚLOŠEVSKÁ, L. A KOL.: *Dokumenty k dějinám ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice (1918-1939)*. Praha 1998.

SMITH, Anthony: *Nationalism and Modernism. A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*. London & New York 1998.

TEJCHMAN, M.: *Ve službách Třetí říše*. Praha 1999.

TILLY, Charles: *States and Nationalisms in Europe since 1600*. New York 1991.

ГОРДЕЕВ, А. А.: *История казачества*. Вече, Москва 2007.

ГРУШЕВСЬКИЙ, М. С.: *Історія України-Руси. Том VII, Козацькі часи - до року 1625*. Київ - Львів 1909.

ДЕМИДОВА, А.Н.: *Расказачиание в хоперском округе в 1918-1931 гг*. In: *Казачество России в белом движении. Альманах Белая гвардия, № 8*. Москва 2005.

ЕРМОЛИН, А. П.: *Революция и казачество*. Мысль, Москва 1982.

КЛЮЧЕВСКИЙ, В. О.: *Курс русской истории. Часть III*. Москва 1908.

КОЗЛОВ, А. И.: *Возрождение казачества: история и современность (эволюция, политика, теория)*. Ростов-на-Дону 1996.

ФУТОРЯНСКИЙ, Л. И.: *Казачество России в огне гражданской войны (1918-1920 гг.)*. Оренбург 2003.

PŘÍRUČKY

FILIPES, J. a kol.: *Slovník spisovné češtiny*. 4. vydání, Praha 2005.

LAŠŤOVKA, M. a kol.: *Pražské spolky: soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895-1990*. Praha 1998.

PODANÝ, V. - BARVÍKOVÁ, H.: *Emigrace z Ruska v meziválečném Československu: prameny v českých, moravských a slezských archivech*. Praha 2000.

RACHŮNKOVÁ, Z. - ŘEHÁKOVÁ, M.: *Práce ruské, ukrajinské a běloruské emigrace vydané v Československu 1918-1945*. Praha 1996.

ЕФРЕМОВА, Т. Ф.: *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*. Москва 2000.

УШАКОВ, Д. Н.: *Толковый словарь русского языка*, Москва 1935-1940.

PUBLICISTIKA

BENEŠ, E.: *Problémy nové Evropy a zahraniční politika československá. Projevy a úvahy z let 1919-1924*. Praha 1924.

БАЛИНОВ, Шамба: *Чем было Казачество*. Praha 1931.

БАЛИНОВ, Шамба: *Чем стало Казачество*. Praha 1932.

Вольное Казачество-Вільне Козацтво. Прага-Париж 1927-1940.

Казакія. Братислава 1934-1939.

Казачество: мысли современников о прошлом, настоящем и будущем казачества. Париж 1928.

НАЗАРОВ, Г.: Я. М. Свердлов: организатор гражданской войны и массовых репрессий. In: Молодая гвардия 1989, № 10.

WEBOVÉ ZDROJE

DOLEJŠÍ, J.: *Kozáci Kalmyci v Československu*. [online] Dostupné z WWW: <https://www.militaria.cz/cz/clanky/valky-a-valecnici/kozaci-kalmyci-v-ceskoslovensku.html>.

DOLEJŠÍ, J.: *Plukovník Fedor Andrejevič Ščerbina*. [online] Dostupné z WWW: <https://www.militaria.cz/cz/clanky/valky-a-valecnici/plukovnik-fedor-andrejevic-scerbina.html>

DOLEJŠÍ, J.: *I. Sjezd Všekozáckého svazu Českých zemí a Slovenska*. [online] Dostupné z WWW: <https://www.militaria.cz/cz/clanky/miscellanea/1-sjezd-vsekozackeho-svazu-ceskych-zemi-a-slovenska.html>.

KYRALOVÁ, I.: *Ruská emigrace ČSR: Podpora při adaptaci emigrantů v novém prostředí - Diplomová práce*. Olomouc 2010. [online] Dostupné z WWW: <https://library.upol.cz/aRLreports/kp/81188-158818568.pdf>.

SOUČKOVÁ, T.: *Kozáctví v poezii ukrajinského romantismu - Bakalářská diplomová práce*. Brno 2008. [online] Dostupné z WWW: http://is.muni.cz/th/179574/ff_b/BAKALARKA.pdf.

ŘEZNÍK, Miloš: *recenze na HROCH, Miroslav: Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů. Slon, Praha 2009*. [online] Dostupné z WWW: <http://dejiny.nln.cz/archiv/2010/11/miroslav-hroch-narody-nejsou-dilem-nahody>.

Вот какие мы - россияне. Об итогах Всероссийской переписи населения 2010 года. Российская газета, 22 декабря 2010, №5660 (284), [online] Dostupné z WWW: <http://www.rg.ru/2011/12/16/stat.html>.

Билый, Игнат Архипович [online] Dostupné z WWW: <http://forum.elan-kazak.ru/t301-topic>.

Закон РСФСР о реабилитации репрессированных народов от 26 апреля 1991 в редакці Закона РФ от 1 июля 1993 [online] Dostupný z WWW:

<http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=4434>.

ПАНЧЕНКО, В.: *Націологія за Ольгердом Бочковським.* День, 8. 11. 2002, №205. [online] Dostupné z <WWW: <http://www.day.kiev.ua/74753/>>.

САВЕЛЬЕВ, Е.: *История казачества с древнейших времен до конца XVIII века.* [online] Dostupné z WWW: <http://passion-don.org/history-1.html>.

Съезд народов и областей России (Съезд народов, Федеративный съезд) [online] Dostupné z WWW:

<http://mirslovarei.com/content_pol/sezd-narodov-i-oblastej-rossii-sezd-narodov-federativnyj-sezd-6755.html>.

www.kazakirossii.ru.

<http://www.kozatstvo.org.ua/ua/>.

ARCHIVNÍ ZDROJE

Národní archiv, fond Ministerstvo zahraničních věcí - Ruská pomocná akce, inv. č. 132, kart. č. 309.

Archiv hlavního města Prahy; fond Magistrát hl. m. Prahy, Spolkový katastr, sign. XXII/1682.

OBRÁZKY

Zdroj: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Repin_Cossacks.jpg

Obrázek 1

Repinovo plátno *Odpověď záporožských kozáků sultánu Osmanské říše Mehmedovi IV.* (1880-1891) se stalo výrazem i kodifikací postavy kozáka jako živlu nepoddajného a symbolu „svobody a rovnosti“.

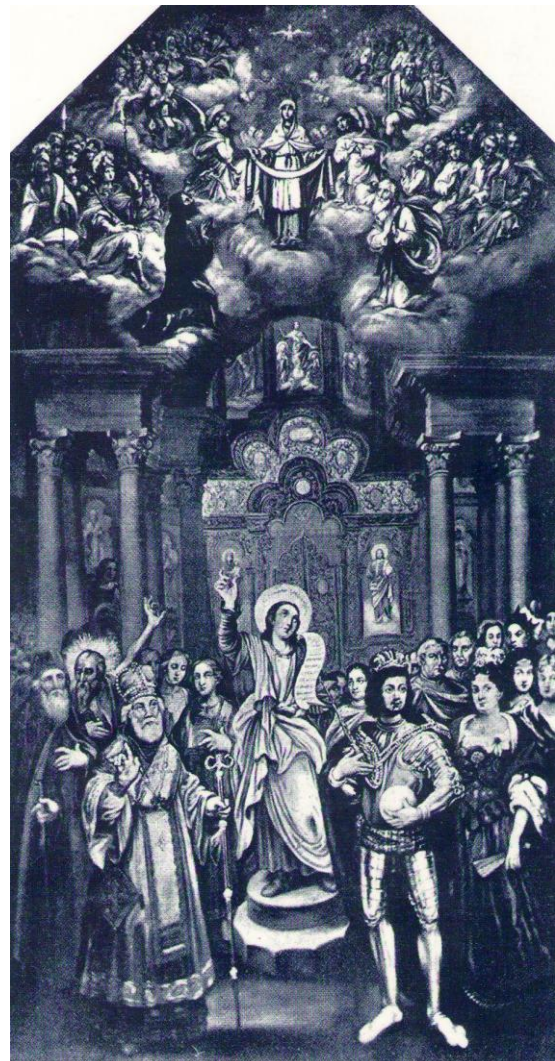
Zdroj: <http://www.davno.ru/posters/1920/poster-1920p.html>

Obrázek 3

Agitační plakát doby občanské války znázorňuje kozáka v dilematu, zda se přidat k bílým, čili třídě, která jej vykořisťovala, nebo k rudým, s nimiž údajně sdílí třídní zájmy.

Zdroj: <http://www.cirota.ru/forum/view.php?subj=47269&fullview=1&order=>

Zdroj: PLOKHY, S.: *Tsars and Cossacks. A study in iconography.* Cambridge, Massachusetts 2002

Obrázek 2

Vlevo: tradiční ikona Pokrovu Přesvaté Bohorodičky z pokrovského kostela vsi Selezněvo Rjazaňské oblasti, 18. stol.

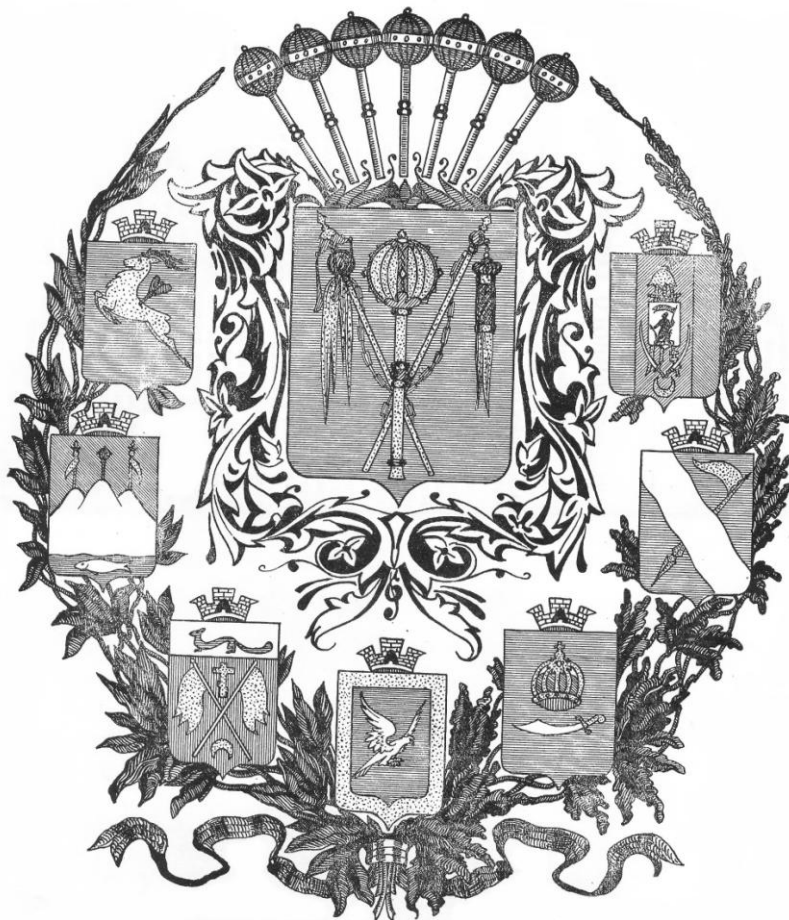
Vpravo: netradiční ikona Pokrovu ukrajinské proveniencie z perejaslavského pokrovského chrámu. Po levé ruce svatého Ondřeje, pro Krista jurodivého stojí Petr I. s manželkou Kateřinou.

Zdroj: Volné Kozáctvo, Národní knihovna v Praze - Slovanská knihovna

Obrázek 4

Ignat Bilyj, kubáňský kozák, člen Kubáňské Rady, hlavní redaktor Volného Kozáctva, v polovině 30. let zvolen Polním atamanem volných kozáků, současně obviněn částí volnokozáckého hnutí z autoritativního vedení časopisu; tato frakce založila v Bratislavě konkurenční žurnál Kozácko. Z Československa emigroval do Francie, v 50. letech do USA.

Zdroj: Volné Kozáctvo, Národní knihovna v Praze - Slovanská knihovna

Obrázek 5

Návrh státního znaku Kozácka. Zleva tradiční erby donského, jajického, orenburžského kozáckého vojska, Kalmyků, vojska astrachaňského, těreckého a kubáňského.

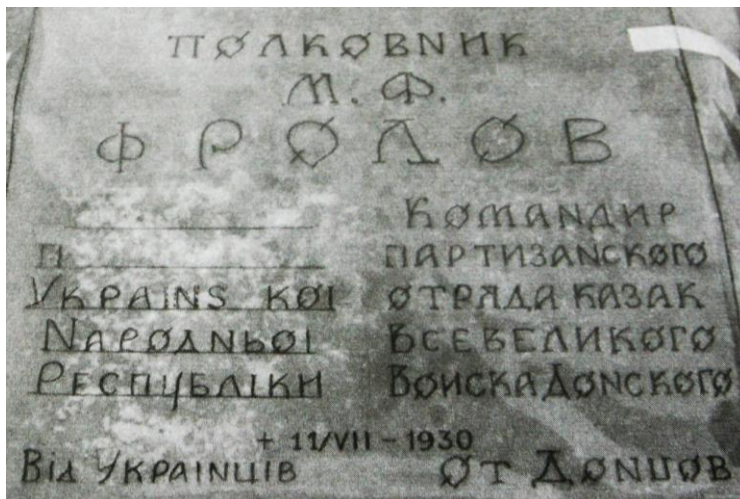
Zdroj: Volné Kozáctvo, Národní knihovna v Praze - Slovanská knihovna

Obrázek 6
Obálky časopisu Volné Kozáctvo

Zdroj: Volné Kozáctvo, Národní knihovna v Praze - Slovanská knihovna

Obrázek 7
Zadní obálka Volného Kozáctva. Mapa budoucí kozácké federace - Kozácka.

Zdroj: PAKOSTA, O.: Donský kozák Michail Fedorovič Frolov (1897-1930). Litomyšl 2009.

Obrázek 8

Náhrobek někdejšího volného kozáka Michaila Frolova na litomyšlském hřbitově. Patrně jeden z mála epigrafických dokladů kozácko-ukrajinské separatistické vzájemnosti.

Vlevo nápis: „P[lukovník armády] Ukrajinské lidové republiky. Od Ukrajinců“

Vpravo nápis: „Velitel partizánského oddílu. Kozák Vševelikého vojska donského. Od Donců.“